

Benkes Mihály, AZ ERŐSZAK A TÖRTÉNELEMBEN*

A köztudatban elfogadott célrendszer szerint, azaz közmegegyezéssel célok érdekében tevékenykedik az egyes és a nemzetközi társadalom szereplőinek túlnyomó többsége. Az ilyen közösen kitűzött célok a *biztonság*, a *függetlenség* és a *prosperitás*, illetve a *fenntartható gazdaság*, a *környezettudatos élet*. Szinte mindegyik célrendszerben előfordulnak működési zavarok, hibás elemek, továbbá megvalósításuk során konfliktusok keletkeznek, amelyek egyike-másika akut és kiterjedt válsághelyzeteket teremt. A célok elérésének nemcsak békés eszközei és módjai, hanem az erőszak, az erő alkalmazásának különféle formái léteznek.

Napjainkban – éppen az új, posztbipoláris világrendre való átmenet képlékeny, anarchikus viszonyai közepette – a felhalmozódott és az új készletek által felfokozottan jelentkező érdekellentétek miatt az *erőszak eskalációjára* kerül sor. Helyenként és időnként, amint a történelemben eddig is, a fizikai és fegyveres erőszak utat talál és tör magának, hogy a megoldatlan kérdésekben változást, haladást érjen el. Egyfelől a *terrorizmus*, mint az erőszakos cselekmények egyik különös válfaja vált az elégedetlen szereplők fegyverévé, másfelől a nemzetközi társadalom ún. hagyományos szereplői önállóan vagy közösségben (leginkább a legitim kormányzatok, az államok és intézményeik szerződéses viszony alapján, illetve a beavatkozásra való felhatalmazás keretében) ugyancsak a *kényszerítés eszközeivel* élnek.

Amikor az “erőszakot” és ennek időszerű megjelenési módozatait, így a terrorizmus kérdését vizsgáljuk, tudatosítjuk, hogy *az emberiség történetében az erőszak, az erő alkalmazása, valamint annak különös és szélsőséges formákban tapasztalható előfordulása folytonosságot képez*. Eközben rámutathatunk olyan ugrópontokra (küszöbökre), amelyek ún. korszakos hatással bíró, mind mennyiségi mind minőségi szempontból a megelőző időkben ismert és “megszokott” erőszak-megnyilvánulásoktól alapvetően különböző következményekhez vezettek.

Korszakos küszöböt jelez *Nagy Péter cár modernizációs törekvése* (1700–1721) vagy a *Franciaországban lezajlott polgári forradalom* (1789). I. Péter európai módon kiképzett reguláris hadsereget szervez, flottát épít, expanzív erőszakos külpolitikáját a háborúk eszközével vívja. A franciaországi forradalom paradigmaváltást jelent az erő alkalmazásában, majd a katonapolitikában. A napóleoni háborúk dinamizálják Európa egészében a szereplők széles körét (szimpatizánsok, ellenzékiek stb.). Mindkét esetben szokatlanul és eladdig ismeretlennek tűnő erőszak alkalmazására került sor, hogy aztán – többnyire “ellenválaszok” révén – újabb és újabb erőszakhullámok bontakozzanak ki a világ több pontján az emberiség különféle csoportjai között. A *napóleoni*

* Ez az előadás és tipológia a történelemoktatás megsegítése céljából született, különös tekintettel a 2001. szeptember 11-i Egyesült Államok-beli terrortámadás korszakos jelentőségére.

“*hadművészet*” (1796–1815) szintén új korszakot nyitott a belső és külső erőszak alkalmazása tekintetében.

Az erőszak eszközlációja egyszersmind magával hozta *az egyének által elkövetett és vállalt erőszak* elterjedését is, bár kétségtelen, hogy az erőszak elkövetésében a modern korban sokáig a szinte korlátlan felhatalmazással rendelkező államok/kormányok egyedüli szereplőként léptek fel, sőt egyszersmind megrendelőként is megjelentek.

A történelem újabb korszakaiban – az elmúlt 2–3 évszázadban – nem utolsósorban a polgári fejlődés jegyében és a polgári rend körében megszülető ellenzékiesség, ellenségesség következtében megindult és fejlődött a társadalmak belső életének és külső kapcsolatainak szabályozási procedúrája, melyhez az erőszak alkalmazása szervesen hozzátartozott.

Az erőszak kérdését a modern államiség körülményei automatikusan előtérbe állították. A liberalizmus szellemi alapítói, s ennek jegyében a modern állam és a politika megjelenítői természetes módon alkották meg azt az érték- és normarendszert, amelyben a *szuverenitások* mindent eldöntő helyet kaptak. A polgári társadalomhoz vezető fejlődési mozzanatok egyik legfontosabb jelensége volt az *egyén szerepvállalása, előtérbe állítása, melyet a “társadalmi szerződés” is rögzített. Ez az alaptézis forradalmi jelentőségű, minthogy az amerikai és francia forradalmi változások közegén messze túlmutató, a kialakuló és fejlődő modern demokratikus társadalom univerzális lényegét fejtette ki. (Emellett a “szuverén” abszolút voltának és a magántulajdon sérthetlenségének igazolására a természetjog alaptételeit használták.)*

A jelen szempontjából is meghatározó jelentősége van annak, hogy ekkortájt alakult ki, valósult meg az ún. *Európa-központúság*. A napóleoni háborúkat lezáró bécsi kongresszus az európai egyensúlyon nyugvó új rendet vezette be, mégpedig nemzetközi méretekben. *Így a nemzetközi jogalkotás a civilizált keresztény államok privilégiuma lett. Az európai dominancia elméleti és gyakorlati téren a Föld több távoli pontján, eltérő kultúrák és vallások terejében is jelentkezett, mérvadóvá vált. Ha csupán az európai fejlődést vizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy a demokrácia és a nacionalizmus terjedésével a kontinensen belüli kapcsolatok jellege is megváltozott.*

A demokrácia az egyének előtt utat nyitott a politikai szerepléshez, a részvételi lehetőséget kínálta fel, de egyben "elosztotta" a felelősséget olyan tettekért, amilyen a háború indítása és viselése, avagy bármely legitim úton foganatosított erőszak végrehajtása volt.

A *nacionalizmus* pedig helyenként történelmi “helyreigazítást” eredményezett (l. a német és az olasz egység megteremtését), másutt viszont *krízis-állapotokat* váltott ki (l. a soknemzetiségű birodalmakat fenyegető önrendelkezési törekvéseket, melyek ugyancsak erőszakkal társultak). Az államok hatalma így módon is megnövekedett, s egyre jobban kikristályosították a *jogállamiság* intézményét. A fejlődés szerves részeként jelentkezett az *imperializmus* elmélete és gyakorlati kivitelezése.

A 19. századot a *pozitivisták* uralták, konferenciák sora alakította az elkerülhetetlenné vált nemzetközi kapcsolatok szabályait, köztük a

“háborúindítás” szabályait. A háború kérdése szükségszerűen foglalkoztatta az államok vezetőit és polgárait. Az *ipari forradalom* “gépesítette” Európát, kialakult a tőke és a munka kettőssége, megjelent az osztályok közti antagonizmus, egyúttal erősítette a “nyugati befolyás” kiterjesztését, a birodalomépítés/imperializmus gyarmatok létesítésével kapcsolódott össze. Mindezen változások szoros velejárójaként nagy *nemzeti haderőket* szerveztek meg, gyakorlattá vált, hogy a szuverén (legitim) személy vagy testület döntéseit követő parancsok egyben jogszabályok is. Ahogy – ezidőtájt – a nemzeti jogrendszerekben a szuverén akaratához kötődtek a jogszabályok, úgy a kifinomuló nemzetközi jogban is a *szuverén* – tegyük hozzá: önző – *államok akarata* volt a mérvadó. (Ismert megközelítés, hogy “az állam saját léttel és akarattal rendelkezik”.)

Mondhatjuk, hogy *az ipari forradalom talaján élre álló európai, nyugati hatalmak lassan hozzászoktatták a világot, hogy a szuverének* (állam, vagy legitim vezető) *akarata olyan szabályozást teremtett, amely felett a továbbiakban nincs ellenőrzés.*

Nemzetközi méretekben a kapcsolatokat az “egyező akarat” formálta, ám nyitott kérdés maradt, hogyan kötelezhetőek az államok az “egyező akarat” jegyében a jogkövető, esetleg önkorlátozó magatartásra.

Felettébb érdekes tehát, ahogyan az európai eszmék és az európaiak által berendezett birodalmak mintegy maguk készítettek elő egy *átfogó méretű nagy háborút*, ami 1914 és 1918 között be is következett.

Az a szándék, hogy biztosítsák a *békefenntartást*, az 1919-es békeszerződések következtében nem vált valóra. A béke megőrzése és biztosítása céljából életrehívott Nemzetek Szövetsége (Népszövetség) nem számíthatott az ügy szempontjából kiemelt fontosságú államok (USA, SZU, Németország, Japán stb.) következetes és állandó részvételére, s ekként a növekvő *agressziós cselekedetekkel*, magukkal az *agresszorokkal* szemben eredménytelen maradt. Tény az is, hogy a nemzetközi jog különös módon a felerősödő *szocializmus* – konkrétan az “egy országban épített szocializmus” – egyik érvényesülési terepévé vált, ha nem *az osztályháború* egyik eszközévé.

A Szovjetunió álláspontját két egymást váltó doktrína jellemezte a két világháború között: egyfelől *a forradalom egyetemes győzelmének* függvényében egy átmenettel számoltak, amikor a nemzetközi jogot a szovjet-orosz állam teoretikusai osztályközi jognak fogták fel, s ekként kompromisszumok szükségszerűségét fogadták el. Másfelől a sztalinista-rendszer kiépülésével feladták ezt a nézetet és csak a Szovjetunió célkitűzéseit segítő szabályok elfogadását tekintették érvényesnek magukra nézve. A 30-as évek végén a Szovjetunió szelektív módon kapcsolódott a nemzetközi joghoz, mondván, hogy az nem képvisel minden államra kötelező, egységes jogrendszert. A szovjet alapállást az jellemezte, hogy a *nemzeti önrendelkezés*, az *állami szuverenitás* és az *államok egyenlősége* elvein túl minden más elvet elutasított.

A nemzetközi jog szocialista szemléletében ez a doktrína a második világháborút követő első években – Sztálin haláláig, s a desztalinizáció kezdetéig – megkeményedett, s ezzel jelentősen hozzájárult a *hidegháborús viszonyok*

bekövetkezéséhez. Viszont azzal, hogy a Szovjetunió *antagonisztikus struktúrájú osztálytársadalom* élet-halál harcát tételezte a második világháború történelmi tanulságainak tudatában is, a világban komoly készítés keletkezett a változtatásra, főként a nyugati hatalmak által fenntartott gyarmatbirodalmakban. Terjedt a *kapitalizmus/szocializmus paradigmaváltás* többé-kevésbé erőszakos úton történő megvalósíthatóságának, másként szólva *a háború elkerülhetetlenségének gondolatisága*.

A Szovjetunióon belül kezdődő változások következtében az '50-es évek második felében vált elfogadottá, hogy az “átmeneti állapot”-felfogás helyébe a “békés egymás mellett élés nemzetközi joga” került, mint a stratégiai tervezés alapozó eleme. De ebben a formulálásban is megjelent az “államok által egyénileg, vagy kollektíven alkalmazott kényszer” fenntartása, amelynek révén az érintett államok védelmezhetik a különböző társadalmi berendezkedésű, a küzdelem és együttműködés stádiumában élő világban a békét, magát *a békés egymás mellettélést, a népek szabadságát és függetlenségét*.

A békés egymás mellett élés politikája olyan alapelvekre támaszkodott, mint az *államok belügyeibe történő beavatkozás tilalma és az állami szuverenitás*.

A békés egymás mellett élés az adott történelmi konstellációban a szocializmus és a kapitalizmus közötti osztályharc különös formája volt, ami nem zárta ki, hogy a szovjetizált országok köre ne nyújtson tevőleges támogatást a különféle “antikapitalista”, “antiimperialista” szervezeteknek, mozgalmaknak illetve egyéneknek. A blokkon belüli katonai beavatkozások lehetőségét, “jogát” ekkor a Szovjetunió azzal biztosította, hogy a szocialista országok közötti kapcsolatokat minőségileg új, a nemzetközi jogot szervesen kiegészítő szabályrendszerként hirdette meg (l. az ún. Brezsnyev-doktrínát).

A szocialista blokk “mozgásiránya” serkentően befolyásolta a harmadik világot. A volt gyarmati világ új államai maguk is elítélték az *eurocentrikus nemzetközi jogrendet*, már csak annak függvényében is, hogy a fennálló szabályok nem segítették őket, nem tükrözték a megkívánt módon saját igényeiket.

A nyugati világ hatalmai szakadatlanul vállaltak háborúkat, intervenciókat és agresszív cselekedeteket, illetve támogatást adtak a perifériákon működő diktatórikus rendszereknek, amennyiben azok elfogadták a Nyugat célkitűzéseit és hegemoniáját (l. a gyarmati háborúkat, a koreai, a vietnami háborút, az izraeli-arab konfliktusosság háborúit, a kommunista színezetű vagy népi demokratikus erők elleni katonai diktatúrákat stb.). A Szovjetunió vezette szovjetizált blokk bizonyos szelektivitás jegyében, többnyire közvetetten jelent meg a harcoló felek másik oldalán. A szovjet szuperhatalom 1956-ban Magyarországon, 1968-ban Csehszlovákiában, illetőleg az afganisztáni hadjáratban (1979–1989) vállalt közvetlen fegyveres beavatkozást.

AZ ERŐSZAK

Az erőszak a nemzetközi társadalom akut problémája, szerves része, és gyakran háború formájában jelentkezik. A háború és az államok közötti nyílt erőszak minden formája – elvben – tömeges ellenérzést vált ki, ugyanakkor a tömegek nem

vagy nehezen képesek befolyásolni az erőszak alkalmazását, a háború indítását (1945 óta az erőszak tiltó szabályozás alá esik).

Az erőszak fogalma

Az erőszak a másokkal való kapcsolatban alkalmazott tudatos és racionális technika, mely által egy személy vagy csoport a maga uralmi céljának elérése érdekében sajátos eszközökkel kényszerít gyakorol más egyén vagy csoport felett. (Javasolt definíció)

A történelem eddigi menetében elsősorban a kényszer anyagi eszközeivel rendelkező állam az, amely a többi állammal való kapcsolataiban erőszakot alkalmazott. Az erőszakos összeütközések hagyományos eszközei a *fegyveres erők*.

Az államközi kapcsolatban a kényszer alkalmazásának célja a *szuverenitás megsértése* (egy államnak egy másik állam területén végrehajtott beavatkozása), amit a mai nemzetközi kapcsolatok egyik alapelve tilosnak nyilvánít. *Intervenció* csak abban az esetben elfogadható, amennyiben az egy állam kormányának felkérésére történik.

Az erőszak alkalmazása nem öncélú cselekmény, minthogy szándékolt hatása, hogy a nemzetközi kapcsolatok egy szereplőjét döntéshozatali önállóságában korlátozza, bénítsa. (Az uralom így “az erőszak fizetsége”.)

Az erőszak indítékairól – Igen régen (i.e. V. század) Thukydész adott átgondolt magyarázatot az erőszak keletkezéséről, a nemzetközi kapcsolatokról. Athén és Spárta peloponnészoszi háborúja kapcsán általánosítható tézist fogalmazott meg. Eszerint a városokat az egyénekhez hasonlóan három szenvedély, törekvés mozgatja: az *érdek*, a *félelem* és a *dicsőségvágy*. A politikai hatalom logikája szerinte szükségszerűen vezet az erőszakhoz az alábbi szkéma szerint: az alávetettségtől való félelem a felfegyverkezéshez vezet; a fegyverek birtoklása azok felhasználására, kipróbálására ösztönöz; a szolgátságba süllyedéstől való félelem mások szolgátságba vetésének szándékát váltja ki, amit erőszak által valósítanak meg; az uralom spirálja előbb a hegemoniához, majd az összeomláshoz vezet.

A hatalmi spirál képlete így írható le:

félelem – fegyverkezés – vereség/győzelem-komplexus – hegemoniára törekvés – összetűzés/háború.

A *biológiai alapú indítékok* folytonosan jelen vannak az erőszakhoz folyamodás, a háború vállalása alkalmával. Az agy kutatás és az agresszivitással kapcsolatos vizsgálatok azt mutatják, hogy az önfenntartás ösztöne minden egyénnél kimutatható. A támadó viselkedés – hajlandóság a másik megtámadására – lényegében az élőlény rendelkezésére álló “eszköz”, hogy környezetével

kapcsolatot vegyen fel (sajátos “párbeszéd”), avagy a másokhoz fűződő kapcsolatot ellenőrizze. Természetesen a biológiai alapú gyökerek elevensége nagyban függ a társadalmi hierarchiáktól és a létező szabályrendszerek milyenségétől. Az agresszív viselkedést módosítja a tapasztalat: megtanulható és elfelejthető.

Az erőszakra való “*lelki ráhangolódás*”, a másik (az idegen) ellenségként való kijelölésére való hajlamhoz kapcsolódik, s ez egyben elég arra, hogy az erőszak másikkal szembeni alkalmazását igazolt cselekményként könyveljük el. Erősíti ezt a pszichés hatást az a nem múltó gyakorlat, hogy mások kulturális viselkedését csupán a másság alapján elutasítjuk, annak beható ismerete nélkül. Az ismert utólagos védekezés – “parancsra tettem” – azt jelzi, hogy egy parancsdónak engedelmessé az egyének anélkül fordulnak az erőszak alkalmazásához, hogy lelkiismereti kérdést okozna nekik a másokra kényszerített szenvedés (l. *St. Milgram* vonatkozó kutatásait). Összegezve: a törvényesen kapott utasítások és az erőszakra való belső készítés mentesítik az egyént a felelősség alól, enyhítik azok büntudatát, akik megszegik a másokkal szembeni erőszak tilalmának erkölcsi kötelességét.

Antropológiai kutatások bizonyítják, hogy a tárgyak kisajátításának vágya folytonos imitációs viselkedésmoделleket teremt. Ilyen nézőpontból *az erőszak a kisajátítási vágy kielégítésére szolgál, miközben a más kultúrájú ember fenyegetésként tűnik fel*. A történelem konkrét eseményei tanúsítják, hogy egy áldozat megjelölése és az erőszakra való felhatalmazás – így jártak el a hagyományos vallások is – a társadalmi béke fenntartását biztosította. A keresztény vallás, amely arra szólít fel, hogy szüntessük be az erőszakot, paradox módon az erőszak kezelésének visszautasításával végülis teret enged annak elterjedéséhez. Hasonló diszfunkció figyelhető meg más vallások, így például az iszlám esetében is.

Az erőszak strukturális eredetű indítékait a tudományos szocializmus klasszikusai emelték a figyelem homlokterébe. Fr. Engels szerint egyfajta strukturális erőszak szükségszerűen létezik minden társadalmi szerkezetben. Az ok nyilvánvalóan a társadalmakban termelődő egyenlőtlenség és annak megkövesedése. A mély antagonizmusok elleni harc egyetlen hatékony eszközeként az erőszak kínálkozott.

Az államokon belül és az államok között kialakuló egyenlőtlenségi viszonyok léte és elmélyülése a nemzetközi rendszerben is erőszakot vált ki, strukturális erőszakot jelent és erőszakos megnyilvánulásokat igényel a fennálló viszonyok megszüntetése érdekében (l. pl. az oslói Nemzetközi Békekutató Intézet vizsgálatait és más konfliktuskutatók eredményeit).

AZ ERŐSZAK FAJTÁI

Az ENSZ-alapokmány megalkotása óta a nemzetközi jog alapján az “önsegély” jegyében háromféle erőszakos ellenintézkedés alkalmazása lehetséges: *retorzió, represszália és önvédelem*.

A retorzió – Hagyományosan egy állam jogszerű cselekménye – bár “barátságatlan” és “hátrányt okozó tett” – amellyel egy másik állam jogsértését torolja meg különféle módon (diplomáciai kapcsolatok megszakítása; a külföldiek kiutasítása, illetve beutazásuk korlátozása; gazdasági és egyéb megszorítások). *A retorzió tehát legitim eszköz az állam kezében, hogy jelezhesse nemtetszését és egyúttal hátrányos helyzetet idézzon elő a célba vett állam számára.* (Pl. adott hatalom tulajdonának kártérítés nélküli államosítása, nacionalizálása magával vonhat gazdasági vagy egyéb retorziót.)

A represszália – *Ez az intézkedési mód a törvényesség és jogellenesség határán valósul meg.* Lényegében olyan cselekmény, amelyet az állam azért alkalmaz, hogy ezzel egy másik állam korábbi jogsértő cselekményére, melyek a nemzetközi joggal ellentétesek voltak, “büntető” jellegű választ adjon. Létezik “erőszakmentes” (l. az ún. “békés” blokádot, vagy a “karantén” létesítését) és *fegyveres erőszakkal végrehajtott represszália.* Ez utóbbi csak akkor jogszerű, ha önvédelemként folyamodnak hozzá, másként mondva: békeidőben jogellenes a fegyveres represszália. Napjainkban az ENSZ BT rendelhet el *békés blokádot.* A *karantén* jogszerűsége vitatott, mivel fegyveres erők és eszközeik alkalmazásával valószínűsíthető meg (l. az 1962-es kubai válság idején az USA által elrendelt karantént).

Az önvédelem joga – Tipikus szokásjogi, hagyományos elem, amely a 19. század első harmadától vált elfogadottá (l. az 1837-es brit-amerikai incidenst a Carolina gőzös ügyében). Eredetileg az önvédelem “olyan azonnali, mindent megelőző szükségszerűség, amely más eszközök igénybevételére nem hagy lehetőséget, és megfontolásra sincs idő”. További feltételként kapcsolódik az a követelmény, hogy *az önvédelem nem lehet túlzó vagy ésszerűtlen.* Az önvédelem jogának gyakorlása alapvetően a *szükségesség és arányosság* feltételeit kell, hogy kövesse.

Az önvédelem alkalmazása azonban több szempontból vitatott, így felmerül, hogy csak fegyveres támadás esetén lehet az önvédelemhez folyamodni, illetve *létezhet-e preventív-megelőző önvédelem* stb. A prevenció mellett szól, hogy a modern haditechnikák függvényében valós lehet egy olyan küszöbön álló fegyveres lépés megelőzése, melyre annak alkalmazásakor vagy azt követően már nem lehetne az önvédelem jogán alapuló válaszlépéseket megtenni, különösen, ha a támadás által sújtott állam területe kicsi. (1967-ben Izrael ilyen csapással élt a vele szomszédos arab államokkal szemben.) A jogszerűség érdekében megszületett az ún. “feltartóztató önvédelem” gondolata.

A második világháborút követően, különösen a nagyszámú új állam jelentkezésével megszorodott *az állampolgárok védelme céljából alkalmazott erőszak*, mint önvédelem. Ilyen típusú incidensek: a 60-as évek folyamán a kongói válságba való belga-amerikai, később francia beavatkozásokat ezen a “jogcímen” hajtották végre, vagy lásd az 1975-ös amerikai akciót Kambodzsában, hogy egy amerikai teherhajó legénységét kimentse, továbbá az entebbe-i incidenst, amikor palesztin terroristák elfoglaltak egy Air France gépet és túszoikat szedtek, és más hasonló incidenseket. Az ilyen ügyekben rendszerint komoly nehézség az

arányosság és a szükségszerűség elfogadtatása. (Néhány vitatott akció: 1986. április 15.: az USA bombázta Líbiát, feltételezve, hogy a Nyugat-Berlinben amerikaiakat ért támadásban líbiai résztvevők is lehettek; 1993. június 26.: az USA rakétákkal támadja az irakiak bagdadi főhadiszállását az akkori amerikai elnök, G. Bush elleni feltételezett merénylet ürügyén).

Hasonló a megítélés a *kollektív önvédelem*ről. Az állami gyakorlatot alapul véve ez az eljárás illetve cselekmény inkább egy átfogó, regionális biztonsági rendszer alapja, semmint egyes önvédelmi jogok összessége egy meghatározott intézmény vagy szervezet kereteiben. Ezt példázza mind a *NATO*, mind az időközben megszűnt *Varsói Szerződés*. Ezeknek szerződésai kimondták, hogy az egyik tagot érő támadást valamennyi tagállam ellen elkövetett támadásnak tekintenek. (L. a 2001. szeptember 11-i USA-ellenes terrortámadás nyomán előállott helyzetet a NATO-tagállamok körén belül.)

Az erőszak alkalmazásának területei

Gazdasági erőszak – A világban jelentős egyensúlytalanságok halmozódtak fel. Tartós jelenség a fejlett és elmaradott országok/országcsoportok közötti szakadék elmélyülése (a világnépesség 1/4-e rendelkezik a világjövedelem 90–95%-val). A “gazdag-szegény” ellentét társadalmi károkat, népi frusztrációt, tudati deformációkat stb. vált ki az egyének, hátrányos helyzetű csoportok és államok körében.

Ebben a helyzetben a gazdaság egyes termékei illetve folyamatai (szervezetei) az erőszak eszközeivé válhatnak (l. élelmiszer-fegyver, pénzügyi-monetáris fegyver, olajfegyver stb.).

Kulturális erőszak – Más erőszakformákhoz képest kevésbé tűnik agresszívnek a kulturális viszonyok körében megvalósuló erőszak. Gyakran elválaszthatatlan a globális, modernizációs, ún. univerzalizációs folyamatok “pozitív” hatásaitól. A kultúrák és civilizációk egymásmellettségét sértő, korlátozó uniformizációs hatások esetében már számtalan konkrét cselekmény kapcsán kimutatható a kényszer megjelenése. Megnyilvánul a tömegek nézeteinek, illetve a közvélemény manipulálásában; a politikai és más elitiek irányultságában, akik előnyt élveznek az információk birtoklásában (a domináns, hegemon szereplőkhöz való csatlakozás, szövetséges hűség, stb.); a nemzetközi társadalomban, amelyben összetett ideológiai hatásrendszer létezik (pl. az emberi jogok, mint univerzális értékrend).

A kulturális erőszak feletti ellenőrzés nehézségekbe ütközik, hiszen igen gyakori, hogy az uralkodó helyzetű csoportok, államok hatalmi eszközökkel biztosítják a szellemi-kulturális befolyás érvényesítését (l. A. Gramsci vagy L. Althusser vonatkozó elemzéseit).

A kulturális erőszaknak kedvező területek viszonylag számosak, ezek közül kiemelkedik a média, a hírügynökségek világa, az ipari hatalmak és vállalatok “termékkínálata” (dömpingje), néhány világnyelv kizárólagos használata az élet különféle szféráiban, így a kulturális területeken is.

A HÁBORÚ A NEMZETKÖZI KAPCSOLATOKBAN

A háború

A háború állami hatóságok döntése alapján fegyverekkel folytatott, szervezett, kollektív tevékenység, amely egy másik állam akaratának ellenében kényszerítést jelent, különböző jogi szabályok keretei közt és rendkívül nagy emberáldozattal és környezeti rombolással jár. (Javasolt meghatározás.)

A háború tehát egyfajta közügyi jelleggel bír, minthogy *szuverén politikai csoportosulás nevében (ma: állam) folytatott kollektív tevékenység*. (A magánháborút a mai nemzetközi kapcsolatokban nem ismerik el.) Emberi akarat eredménye, olyan erőszakos cselekedet, amelynek célja, hogy az ellenfelet saját akaratunk végrehajtására kényszerítsük (l. Clausewitz). Intézményesített technikát alkalmaznak, jogilag szabályozott, ami lehetővé teszi egy kérdéses ügy lezárását. A háború állandó demográfiai hatása, hogy a lakosság egy részének gyors és erőszakos megsemmisülésével jár. A háború tudományos elemzése révén csökkenthető, megszüntethető a háború mint társadalmi jelenség köré font mítosz illetve bűvölet. A háború társadalomtudománya – a *polemológia* – fontos felismeréseket és összefüggéseket tárt fel eddig is.

Jellemző összefüggések a háború és a társadalmi élet között

Háború és gazdaság: a háború jelentős pénzalapok előkészítését és befektetését igényli, mivel költséges tevékenység (felgyorsult vagyonfelhalmozás jellemzi). A háborút megelőző fázis a prosperitásé, minthogy termeléssel és a javak felhalmozásával jár, s ily módon hatással van a gazdasági konjunktúrára (l. "háborús konjunktúra"). Ez az előkészületi szakasz különösen hasznos a "semleges államok" számára. A háborút követő fázisban, amikor a károk helyreállítása kerül napirendre, rövid ideig még érvényesül a konjunktúra-hatás, míg nem a stagnálással járó telítettség nem jelentkezik.

Háború és demográfia: a háború tudatos pusztító intézmény, amely – hagyományosan – elsősorban a férfiak fiatalabb korcsoportjait sújtja. Sajátos, hogy a társadalom fiatal népessége ugyanakkor sokkal inkább hajlamosabb az erőszakra, a kényszerítésre, a zavargásokra, mint az idősebb korcsoportok.

Háború és etnológia: a háború a történelem korábbi korszakaiban ún. "szentség" jelleget kapott és a benne résztvevőkben igényt ébresztett a társadalmat rendszerbe fogó rítusok iránt (áldozatok, felvonulások, emlékezések). A háborúhoz kapcsolódó étosz tipikus formái a jelenig fentmaradtak (l. a második világháborúban érintett államok rítusait, a náci és fasiszta rendezvényeket, a szovjet Vörös Hadsereg ceremóniáit, majd a hidegháború idején ismétlődő szertartásokat az évfordulókon stb.).

Háború és pszichológia: a háború mélyen érinti mind az egyéneket, mind a közösségek tudatát és heves érzelmek forrásává válik. A harcoló katona

felmentést kap a legszilárdabb erkölcsi szabályok betartása alól (l. mások életének tisztelete).

A háborúban a sikeres harc jegyében a harcoló előbbre lép a társadalmi hierarchiában, amiben a hasznosság elismerése és a kollektív hála jut kifejezésre.

A polemológia a fenti téziseken túlmutató eredményeket ér el, mégpedig azáltal, hogy a jelenség megértését segíti elő. Ilyen ismereteket tartalmaz az ún. "eredendően háborús struktúrák" azonosítása, a jellemző adottságok jelzése egyes háborúkutatók szerint:

- a demográfiára, a gazdaságra, a pszichológiára épülő komplex társadalommodellekből következtetni lehet a *háborús kockázatok mennyiségi faktorára*;
- a *geopolitikai törésvonalak* háborúra predesztinált helyet jelölnek, amit az egyes zónákban a háború mindennapos volta és a kollektív tudatban rögzült emlékek is valószínűsítenek;
- *időbeli tényezők* magyaráznák a háborúk periódikusan visszatérő kirobbanását a történelemben. A pontos ciklusok bebizonyítása nehézségeket támaszt, de tény, hogy a háború nem a véletlen műve.

A háború formái – A háború csoportosításának célszerű módja a szereplők és az alkalmazott eszközök alapján történő típusalkotás.

Háborúk a szereplők alapján

Nemzetközi háború: államok közötti háború, amely számos alakváltozáson ment keresztül. A *klasszikus felfogás* szerint a háború az államok közötti kapcsolatoknak egy olyan epizódja, amelyet területszerzés céljából hivatásos hadseregek révén folytatnak. (Modellje II. Frigyes porosz király nevéhez fűződik.) A *napóleoni háborúval* megváltoznak a körülmények. A *sorozás intézménye* megnövelte a bevethető emberek számát, emellett a tüzérségi tüzérő is növekedett. A 20. századi történelemben megjelenik a *totális háború* fogalma. Az állam a haderőn túl minden erejét mozgósítja és beveti a háborús cél eléréseért; a teljes fegyverkészlet felhasználásával – beleértve a tömegpusztító fegyvereket is – az ellenség megsemmisítésének céljával lép fel. Mindazonáltal tovább folynak a biztonsági és területi célokból vívott *korlátozott háborúk* is. (Ezekben két vagy kisebb számú állam vesz részt. L. az arab-izraeli háborúkat, az iraki-iráni háborút, a Falkland-háborút stb.)

Polgárháború: egy államon belül a törvényes kormány és felkelők közötti háború, amelynek indítékait a belső ellentétek és válságok képezik. Gyakori, hogy kívülálló államok nyílt vagy burkolt módon beavatkoznak a polgárháború menetébe, s ezáltal kiszélesedik a háború, ily módon a polgárháború egy nagyobb nemzetközi konfliktusnak a nemzeti frakciókra való átvetítése is lehet, avagy lehet *nemzeti függetlenségi háború*.

Gerillaháború: a háborúnak az a válfaja, amelyet reguláris hadsereghez nem tartozó harcosok alkalmaznak katonailag jól szervezett és nagyobb létszámú ellenséggel szemben igen változatos (politikai, nemzeti/etnikai, társadalmi, vallási

stb.) célzattal, városban vagy vidéken a meglepetés és megfélemlítés, illetve zaklatás módszereivel (l. a latin-amerikai, afrikai, ázsiai gerillaharcokat!).

Forradalmi háború: a fennálló politikai-társadalmi rend megdöntésére, megváltoztatására irányuló, társadalmi és nemzeti tömegeket felölelő harci erőszak.

Háborúk az eszközök alapján

A hadseregek felépítése különböző lehet, s így felmerül a *hivatásos* és a *sorozott* hadsereg közötti választás kérdése. Az ún. “népi hadsereg” az antikolonialista harcban vagy a politikai elnyomás elleni küzdelemben vált megfelelő “eszközzé”. (Ismert, hogy összességében a partizán és a gerilla-tevékenység pozitív, míg a “zsoldosok” alkalmazása negatív ítéletet kapott a történelem adott fejlődési szakaszaiban.)

A bevetett fegyverzet, a felhasznált fegyver típusa szerint számos formát ölthet a háború: hagyományos fegyverekkel vívott háborúk (ezek új és új technológiai, működési és hatékonysági küszöbökön keresztül fejlődtek); új típusú fegyverzet, fegyverrendszerek alkalmazása (“tömegpusztító fegyverek”: nukleáris, vegyi, biológiai). Ezek bevetését, akárcsak hadrendbe állítását és telepítését egyöntetű kollektív elítélés légköre övezi.

Az igazságos háború – Az erőszak megjelenése és szerepe nyilvánvalóan a politikai, gazdasági, kulturális és egyéb jogon kívüli tényező, egyszersmind az érvényes belső és nemzetközi jogrend állapotának is függvénye. Paradox módon az erőszak alkalmazásakor az érintett szuverének és alattvalóik keresték a tetteik igazolását alátámasztó érveket és “bizonyítékokat”. Az “igazságos háború” doktrínája igen korán megjelenik a történelemben (l. a Római Birodalom krisztianizálását követő erőszakmegnyilvánulásokat, amikor igazságosnak minősült az erőszak, ha az úgymond megegyezett az isteni akarattal).

Az igazságos háború viselését a rosszak, a kártevők megbüntetésével magyarázták, az engedetlenekkel szembeni végső megoldásként alkalmazták (l. Szent Ágoston felfogását). Igazságosnak minősült a háború a jogsértőkkel szemben is (l. Aquinói Szent Tamás fejtegetését!). Eszerint *megengedett volt, hogy erő/erőszak alkalmazásával helyreállítsák a békés állapotokat* (belsőleg a társadalmi rendet, külső kapcsolatokban az eredeti viszonyt). Az igazságos háborúval ellentétben az agresszió igazságtalannak minősült.

Új helyzet állt elő a *nemzetállamok kialakulásával*, amikor a keresztény államok egymással szemben háborút viseltek. Felmerült az államok szuverenitásának kérdése is, továbbá az az igény, hogy a háború megkezdése előtt kísérletet kell tenniük a feleknek a békés, tárgyalásos rendezésre.

A kiújuló konfliktusok egy kezdetleges erőegyensúlyi állapotban keletkeztek, mivel az érintett államok egymás mellett élésében nehézségek keletkeztek. Ezen csak úgy lehetett változtatniuk a korabeli szereplőknek, ha a jogsértőkkel szemben még az erőszak alkalmazása előtt nyomást (kényszerítést) gyakorolnak (l. *Vitoria* és *Suarez* spanyol teoretikusok tanításait). Ezek a korai törekvések az igazságtalanságok kiküszöbölésére akár a belpolitikában, akár a

külső, gyarmatosítási procedúrákban, illetve államközi viszonylatban erkölcsi-etikai megfontolásokból eredtek. Így az igazságos háborúnak adható felmentést előfeltételekhez kötötték (ártatlan emberek védelmét célozza, a szemben álló felet figyelmeztetésben kell részesíteni, feltárva magatartásának, szándékainak sértő, igazságtalan voltát, az erőszak foganatosítása előtt jóvátételi igényt kell bejelenteni stb.).

A 17. században lefolytatott *vallási háborúk* tanulságai folytán új irányt vett az igazságosság megítélése. *Grotius* újraértelmezése szerint az *önvédelem, a tulajdon védelme, adott állam polgárait ért jogtalan tettek megtorlása* adhatott alapot az erőszakos megoldáshoz. Felmerült ekkor az is, hogy bizonyos felelősségmegosztás lehetséges a szemben álló felek között, azaz mindkét oldalon kimutatható igazságos elem.

A *vesztfáliai béke* (1648) után az igazságos háború doktrínája nem élt tovább az egyenlőnek és szuverénnek elismert államok közegeiben. Háború indításának jogkövetkezményei voltak, erkölcsi mérlegelésnek nem volt befolyása az elbírálásra. A háború és más erőszak alkalmazása a *pozitivistá gondolkodásmód* elterjedésével összhangban a jog által szabályozott állapotot jelentett (szemben az igazságos háború elvével, amely a kereszténység erejéből eredt). Tovább erősödött az a felfogás, hogy *az erőszak alkalmazásának nem háborús módzatai* is eszközként szolgálnak a konfliktusok rendezésében (l. a *represszália, a békés blokád* technikákat, ezeket a 19. században több esetben alkalmazták az ázsiai és latin-amerikai térségekben).

Mindinkább kitűnt az is, hogy *az államok hatalmi elrendeződése döntő befolyással van az erőszak alkalmazására* (mindenekelőtt a fizikai, eszköz- és egyéb anyagi források megléte vagy hiánya, illetve a tartalékok kimerülése tekintetében).

Az igazságtalan háború kérdése – A 19. században kialakult nemzetközi rendszer fő jellemzője volt az ún. *erőegyensúlyi állapot*. Ezt a rendszert bontotta meg az első világháború, s napirendre került az “igazságtalan háború” kérdése. A háború indítása és az erőszak alkalmazása 1918-at követően sem volt tiltott, azonban a Népszövetség – már érintett – rendszerének keretében az ügyeket előzetes kivizsgálás és rendezés céljából a Nemzetek Szövetsége Tanácsához be kellett terjeszteni (ekkor életbe lépett a három hónapos tiltás is).

Külön figyelmet érdemel a *Briand–Kellog-paktum* (1928), amely a *háborúról való lemondást és a háború alkalmazásának elítélését* foglalta általános szerződésbe. Ez a paktum a mai nemzetközi kapcsolatok és nemzetközi jog elveként is érvényben van. *Elvben tehát a nemzetközi életben nem lehet háborút indítani.* (Nyilvánvaló, hogy a történeti valóság tükrében számos értelmezési feladat előtt áll a nemzetközi társadalom.) A második világháború bizonyítja, hogy háború indításának, az erőszakhoz való folyamodásnak *az elvi szabályozás nem képez áthághatatlan akadályt.*

1945-öt követően tudatosult a nemzetközi kapcsolatok alakítóiban, hogy a helyes megközelítés módja az, ha a háború fogalma helyett a szélesebb értelmezésre alkalmas erőszakfogalmat használja a nemzetközi szabályozás (l. az

ENSZ-alapokmány 2. cikkelyének 4. bekezdését). Az ENSZ, amelynek a megváltozott körülmények között a Népszövetséghez hasonlóan a béke biztosítását szánták (l. a San Franciscói Chartát), a támadó háborút a béke elleni bűncselekménynek minősítette, következésképpen nemzetközi jogi felelősség terhe alá vonta az elkövetőket. *A világszervezet alapokmánya előírta, hogy az államok kötelesek tartózkodni a status quo megsértését célzó vagy a nemzetközi vita megoldásának eszközéül alkalmazott erőszakkal való fenyegetéstől vagy az erőszak alkalmazásától. A korábbiaktól eltérően ugyancsak eltiltotta az államokat az erőszak alkalmazásával járó represszáliától. Külön hangsúlyt kapott az önrendelkezés és a függetlenséghez való jog védelme, oly módon, hogy előírta: minden állam köteles tartózkodni minden ez ellen irányuló erőszakos cselekménytől. Az ENSZ-alapelvek sorába bekerült az a kötelezettségvállalás, amely előírta a köteles tartózkodást egy másik állam területén zajló polgárháborús vagy terrorcselekmény szervezésétől, ösztönzésétől, segítésétől, az abban való részvételtől, vagy saját területén ilyen cselekmények elkövetését előkészítő tevékenység eltűrésétől, amennyiben ezek a cselekmények erőszak alkalmazásával vagy azzal való fenyegetéssel járnak. (L. az 1970-ben kelt “A nemzetközi jog elveiről szóló nyilatkozatot”, amely az ENSZ-alapokmány értelmezését segítette elő.)*

Az ENSZ-“határozatok” a tagállamok körén kívüli államoknak is szólnak (l. az 1992-ben hozott 757. számú BT-határozatot, amelyben Jugoszlávia ellen széleskörű szankciókat foganatosítanak “minden államnak” címezve.) Természetesen továbbra is nyitott maradt a betartatás és végrehajtás kérdése.

Az erőszak alkalmazása a nemzetközi kapcsolatokban – A nemzetközi szabályozás története

A háborús jog első szabályai az első világháborút megelőzően

A középkorban először megjelent egy *keresztény eredetű pacifista kritika*. Később Szent Ágoston és Aquinói Szent Tamás nyomán kialakult az *igazságos háború* doktrínája. A háborús jog első szabályai: *harcolók és nem harcolók közötti különbségtétel, tisztességtelen eljárások tiltása*.

Az abszolút monarchia évszázadaiban formalizálódott a háború és kiszélesedett az igazságos háború fogalma. *Nem indulhatott háború egy előzetes kérelem visszautasítása és hadüzenet bejelentése nélkül*. A háború művészete kodifikálás tárgyává lett.

A 19. sz. folyamán kialakult a nemzetközi szokások és a háborúra vonatkozó szerződések egyfajta összessége. A krími háborúhoz (1853–1856) és az amerikai Észak–Dél elleni háborúhoz (1861–1865) kapcsolódik a *sebesültek és hadifoglyok helyzetének javítását szolgáló háborús humanitárius jog*.

Szokásjog alapján elismerték a fegyveres hadműveleteket akkor is, amikor nem jött létre elismert hadiállapot a felek között. Ilyen *a jogtalan cselekményre válaszként alkalmazott megtorlás joga, az önvédelem joga, az idegen területen történő fegyveres beavatkozás államok közötti szabályozása*.

Nemzetközi szabályozás a két világháború között

A *támadó háború betiltása* a versailles-i békekötések és a Nemzetek Szövetségének (Népszövetség) alapokmánya, majd a Briand–Kellog paktum (1928. aug. 27.) rendelkezései alapján fogalmazódik meg.

Felmerül a *támadó háborút folytató állam felelőssége/felelősségrevonása*. Az egykori szovjet álláspont szerint a Németországot és Japánt sújtó területi intézkedések (csonkítások) az 1939-ben agressziót végrehajtókkal szembeni szankciók.

A második világháborúhoz kapcsolódik a *békével szembeni büntetteket elkövetők egyéni büntetőjogi felelőssége*. A nürnbergi és tokiói bíróságok szentesítették ezt az elvet, és el is ítélték a felelősségben elmarasztható legfőbb vezetőket.

A nemzetközi szabályozás a második világháború után

Az ENSZ alapokmányának 2. cikkelye megfogalmazta az erőszak alkalmazásának tilalmát (4. §), követve és kiszélesítve a Briand–Kellog paktum szabályát. Ugyanakkor a San Franciscóban kibocsájtott alapokmányban nem említették a fegyveres erőszak új formáját jelentő *közvetett agresszió* (felforgató tevékenység, külső destabilizálás, külföldi alakulatok titkos tevékenysége) és az *antikolonialista felszabadító háború* fejleményét.

A hidegháború folyamán az ENSZ Közgyűlése és a Biztonsági Tanács (BT) határozatainak egy csoportja kiegészítéseket és pontosításokat állapított meg az erőszak alkalmazására vonatkozó szabályok körében. Ilyen a híres 242-es BT-határozat (1967. nov. 22.), amely a háború útján történő területszerzés elfogadhatatlanságát erősítette meg, továbbá a fontosabbak közé tartozik az agresszió definícióját tartalmazó 3314-es közgyűlési határozat (1974. dec. 14.).

Az erőszak alkalmazására vonatkozó jelenlegi nemzetközi szabályok

A nemzetközi kapcsolatokban az *erőszakkal való fenyegetést és az erőszak alkalmazását tiltó elv*. Ezt az elvet sértő cselekedet az agresszió. A gazdasági, kulturális, ideológiai agressziók nem tartoznak az általános tiltás körébe, tehát a *megtiltott magatartás a fegyveres erő alkalmazása*. (A fegyveres erőt elsőként alkalmazó állam a feltételezett támadó. Fegyveres csoportok, irreguláris alakulatok, zsoldosok másik állam területére küldése egy állam részéről fegyveres agresszió minősülő közvetett agresszió, ahogy ezt a Nemzetközi Bíróság 1986. június 27-i határozata rögzíti a Nicaragua kontra USA ügy kapcsán.)

Az erőszak kilátásba helyezését és alkalmazását tiltó elv alóli elismert kivételek

Az ENSZ alapokmánya 51. cikkelye minden állam számára elismeri az önvédelem jogát. Viszont az államok gyakran keresnek igazolást az erőszak alkalmazására. Az erőszak legitimálására irányuló feltevéseket vita övezi.

A gyakoribb hipotézisek az alábbiak: *a nemzetközi jog tiszteletben tartását kikényszerítő erőszak-alkalmazás*, ha azt egy állam egyoldalúan határozza el hatékony kollektív szintű szervek hiányában; *súlyosan veszélyeztetett állampolgárok életének és jogainak védelme egy idegen állam területén; humanitárius beavatkozás*, amelynek célja a jogtalanságtól szenvedő lakosság védelme, az áldozatok nemzeti hovatartozásától függetlenül; *polgárháborúba való beavatkozás a legitim kormány, esetleg felkelők kérésére* (ez utóbbi a legvitatottabb); *fegyveres erőszak alkalmazása néptömegek részvételével gyarmati vagy idegen uralommal szemben*.

Az erőszak kilátásba helyezését és alkalmazását tiltó elv kijátszására irányuló elfogadott módszerek

Maga az ENSZ alapokmánya két *megengedő normát* tartalmaz az elvi tiltás ellenére: /1/ az 51. cikkelyben egyértelműen említett önvédelmet az alkalmazási terület kiszélesítésével átfogóbban értelmezték; /2/ egy állam hivatalos hatalmának beleegyezése, amelynek területén végbemegy az erőszak alkalmazása, lényegében legitimálja azt.

A fegyveres erőszak alkalmazásának tiltása *nem mindig von maga után hivatalos jogi szankciókat*, mivel a nemzetközi rend intézményi hiányosságai, illetve az egyes szabálysértések büntetlenségére irányuló állami akarattnyilvánítások nem teszik azt lehetővé.

A norma egy kívánatos viselkedést jelöl meg az államok számára, annak követése a nemzetközi közösség elismerésével jár. Ellenkezőleg a tiltott helyzetekben végrehajtott fegyveres erőszak a nemzetközi társadalom szereplőinek (államok/kormányok, kormányközi szervezetek, közvélemény stb.) többségében elítélő (negatív) reagálást vált ki.

A nemzetközi jog megsértésének áldozatává vált állam nehéz választás elé kerül, egyfelől reagálhat *diplomáciai technikával* és tűr, másfelől válaszolhat *fegyveres erő alkalmazásával*, azaz "önbíráskodás" útjára léphet, amivel maga is megsérti az erőszak alkalmazásának tilalmát.

A háborúval ellentétben a béke-fogalom kielégítő meghatározása komoly nehézségbe ütköző feladat, mivel *a történelemből számtalan nem háborús helyzetet ismerünk, amelyek azonban nem minősültek békének*.

A TERRORIZMUS

A politikai célzatú terror nem újkeletű jelenség. A terrorizmus eszközének választásáról tartós vita folyik, minthogy politikai állásfoglalástól függ az erőszakos akciók minősítése (pl. minősülhetnek szabadságharcos cselekménynek avagy "tisztán" terrorizmusnak). Ugyanakkor ezt a fogalmat használjuk a tulajdon elleni, vagy az emberek elleni támadásokra. Kérdés az is, hogy milyen mértékben

kell mérlegelnünk az elkövetők motívumait, szándékait. Általában jól elkülöníthető a bűncselekményként elkövetett erőszak a politikai indíttatású terrorista cselekménytől, az akut esetekben viszont nehéz a háttér szerinti megkülönböztetés. Különösen megnehezíti a minősítést, hogy napjainkban államok, államok csoportja nyújt támogatást a nemzetközi terrorizmushoz.

A terrorizmus egyének vagy kisebbségek által alkalmazott, személyek, anyagi javak vagy intézmények ellen szervezett erőszakos, többnyire politikai célzatú akció/akciósorozat. (Javasolt definíció)

A terrorizmus olyan bűncselekmény, amely az állam ellen irányul, és egyes személyek, emberek csoportjai, tágabban a lakosság körében félelmet kelt. (Alternatív definíció)

A terrorizmus célkitűzései igen változatosak (pl. autonómia megszerzése, a fennálló rend gyengítése vagy megdöntése, egy állam gazdaságpolitikájának bizonyos elemei elleni harc, az államgépezet erőszakos fellépésének, "megkeményítésének" provokálása, ekként a demokratikus legitimitás alapjainak gyengítése stb.).

Általában a polgári lakosság és a kormányok megfélemlítésén keresztül elérhető destabilizálásról, továbbá a közvéleményre irányuló nyomásgyakorlásról, esetenként zavaró személyiségek eltávolításáról, illetve egy állami törekvés leplezéséről van szó.

A terrorizmus eszközének választásakor fontos érv lehet, hogy a műveletek költségei alacsonyabbak.

Bizonyos kedvező feltételek is közrejátszanak abban, hogy a terrorizmust eszközként vetik be az erőszak alkalmazásakor. Így a demokratikus és liberális berendezkedésű államok/társadalmak gyakorlatában az uralkodó szemlélet (kultúra) nagy jelentőséget tulajdonít az emberi életnek, a javak tulajdonlásának és a társadalmi békének, s ezzel kedvező terepet kínál a terrorista akciókhoz. A terrorizmusra adható rendőri ellenintézkedéseket ugyanezen körülmények nehezítik, késleltetik.

A média által erősen áthatott társadalmakban szintén előnyös feltételekhez jutnak a terroristák, minthogy a tömegkommunikációs eszközök által akarva-akaratlanul széles körben terjed a félelem.

A terrorizmus válfajai

Regionális vagy függetlenségi terrorizmus: elnyomott, el nem ismert nemzetek, etnikumok vagy kisebbségek által választott kényszerítő mód (l. az ír kérdést, a baszkföldi, korzikai akciókat, Ázsia és Afrika számos országában az ún. szecesszionista–szeparatista erők harcát, továbbá az erőszakba átcsapó dekolonizációs folyamat egy-egy szakaszát).

Szélsőséges terrorizmus (Európában és másutt is az ún. extrémisták szerepvállalása – Vörös Brigádok, Baader–Meinhoff-csoport)

Az ún. gyermek-katonák fegyveres banditizmusa (Ázsia és Afrika válság sújtotta országaiban)

A közép- és közel-keleti válságból és konfliktusosságból, a bizonytalanságból és kétségbeesésből *eredő terrorizmus* (palesztin, iszlamista és egyéb Nyugat-ellenes terrorizmus)

Több-kevesebb állami támogatást élvező terrorizmus (Líbia, Irán, Irak, Szíria, Afganisztán stb.) (gyakran az érintett államok külpolitikájának eszközeként szolgál)

Állami terrorizmus: az állam által manipulált csoportok és módszerek segítségével végrehajtott akciók a politikai ellenfelek, ellenzék eltávolítására (l. a görög tábornokok fellépését, Pinochet katonai diktatúráját és véres megtorló akcióit, Videla uralmát Argentínában, Mobutu és más diktátorok rémuralmát Afrikában, a vörös khmerek rémuralmát Kambodzsában stb.)

Szubjektív/egyéni terrorizmus: a magánszférában akuttá vált sérelmekhez, kiszolgáltatottsághoz, sikertelenséghez, stresszhez vagy különféle a magánszférában keletkezett ellentétekhez kapcsolódó eseti erőszakos fellépés (l. az iskoláskorúak által elkövetett fegyveres gyilkosságokat az USA-ban, az "ámokfutók" váratlan akcióit stb.).

Nemzetközi terrorizmus: a terrorista cselekmények láncolata, melyben különféle terrorista csoportok és szereplők összekapcsolódnak, célpontjuk a nemzetközi rendszert domináló erők/hatalmak és folyamatok megtörése. A terrorcselekmények államok általi támogatása, avagy szupranacionális szereplők általi kihasználása közvetlenül a nemzetközi életet érintő jelenséggé emeli a terrort.

Az államok magatartásának legfőbb ismérvei a nemzetközi terrorizmussal szemben

1) *Az államok általános kötelezettségei a terrorista akciókkal szemben*: tartózkodás terrorista akciók és szervezetek szervezésétől vagy bátorításától más államok területén, illetve segítséget nyújtani abban, hogy oda eljussanak; ne tűrjék a szervezett terrort saját államukban.

2) *Az államok együttműködése a terrorista cselekedetek megelőzése céljából*: információszolgáltatás; együttműködési kötelezettség a terrorcselekmény megszüntetése érdekében, kizárni a lehetséges mértékben a terror alkalmazását; az állam rendelkezésére álló összes lehetséges eszközzel felszámolni a terrorizmus gyökereit, kiiktatni a motivációs elemeket.

3) *Ellenintézkedések*: tartózkodás az erőszak alkalmazásától, a hozzá tartozó nemzeti kisebbségek megvédése keretében; tartózkodás külföldi területek védelmére irányuló erőszakos lépésektől, beavatkozás csak szükséges és arányos mértékben.

4) *A nemzetközi társadalom reakciói*: közös feladat kijelölése, vállalása; környezeti károk elhárítása, megelőzése; ENSZ + államok missziós fellépése; békés represszáliák alkalmazása.

5) Az államok együttműködése a terrorista cselekmények elfojtására: az érintett terroristák felkutatása; az értékelés/minősítés, a szankcionálás; az emberi jogok biztosítása a terrorizmus ellenére is.

ESETI PÉLDÁK AZ ERŐSZAKCSELEKMÉNYEKRE 1945-TŐL NAPJAINKIG

AMERIKA

Latin-Amerika a “forradalmak földrészeként” ismert, minthogy már a premarxista forradalmak is emlékezetes vonulatot képeznek az újkori történelemben (l. az 1810–1830 közötti függetlenségi háborúkat!).

A 20. században az 1959-es Castro vezette harc sikere vízválasztóvá vált. A kubai forradalom utáni “marxista” forradalmak külön szakaszt ölelnek fel egészen a 80-as évek közepéig, amikor a hidegháború megszűnésével elcsendesülnek a dél-amerikai kontinens erőszakos mozgalmai is. (Az amerikaiak grenadai intervenciója jelzi a megváltozott erőviszonyokat.) Az ún. népi háborúk mellett Latin-Amerikában különös vonásként rögzíthetjük az indián felkeléseket, parasztlázadásokat és a szociális indíttatású erőszakosságokat, valamint a “narko-erőszakot”. (Ez utóbbira vonatkozóan lásd Kolumbia esetét!) A harci forma általában a gerillatevékenység. Sajátos vonás még, hogy az ún. vietnami szindróma Latin-Amerikában nem következett be, holott a kommunista teoretikusok és stratégák egy “kontinentális forradalom” bekövetkezését feltételezték a 60-as évektől kezdve.

Jellegzetes, kiemelkedő konfliktusok

Mexikó – 1910 a nagy forradalom
1960–70-es évek gerillaharcok
1990-es évek neozapatista felkelés

Motivációs jegyek: növekvő belső egyensúlytalanság, a szövetségi hatalom gyengesége és képlékenysége, a kábítószerkereskedők növekvő hatalma, az indián őslakosság válságos helyzete, a paraszti rétegek ellenállása, a katolikus egyház szolidaritása az ellenzéki erővel, az új generáció érzékenysége a változtatások iránt, a nemzeti dimenzió térnyerése.

Guatemala – 1944 az “októberi forradalom”
1954 az “ellenforradalom”
1960–1983/84 gerillaharcok (1979-től offenzív fejlődési szakasz)

Motivációs jegyek: erős nemzetközi hatások, a politikai élet súlyos torzulásai, etnikai konfliktusok és hátrányok, a hatalom provokatív fellépése és a válság gerjesztése; a társadalom szétszakítottsága, az oligarchia és a hadsereg túlsúlya, a vidék részarányának túltengése a gazdaságban, az indiánok felértékelődő szerepe a gerillaharcban, a vallás és a felszabadítás teológiájának dimenziója.

Nicaragua – 1960-es évek végétől antiimperialista gerillaháború
1979 szandinista győzelem

Motivációs jegyek: szandinista hagyományok, kubai hatás, ismétlődő amerikai intervencionizmus, az ún. kontrák ellenforradalmi tevékenysége, a rendezetlen tulajdonviszonyok, a társadalmi helyzet romlása, instabilitás.

Kolumbia – 1948–1957 La Violencia (polgárháborús viszonyok)
1957–1964 az “önvédelmi” kudarca
1964–1970 a gerillamozgalmak erősödése
1970–1980 a gerillaharc “fekete” esztendei, az M–19 (Movimiento 19 de abril) színre lépése
1982–1986 kifulladású jegyek, kísérlet a dialógusra
1987 visszatérés a fegyveres erőszakhoz

Motivációs jegyek: a drogkereskedelem és a politika összekapcsolódása, a hatalom erőszakossága, a liberális és kommunista eszmék befolyása, e mozgalmak kapcsolatkeresése, külső készítés a perui Túpac Amaru és Sendero Luminoso mozgalmaktól, Kubától és Líbiától, az olaj-terrorizmus.

Peru – 1970–1979 az ellenzéki mozgalmak színrelépése
1980–1987 fegyveres harc kezdete (Sendero Luminoso), változó sikerrel
1987–1988 városi gerillatevékenység
1992–1994/98 a fegyveres mozgalom visszaverése, elszigetelődése

Motivációs jegyek: marxista–leninista, maoista ideológiai elemek, valamint José Carlos Mariátegui gondolatainak elegyes hatása; a vezető Abimael Guzman – alias Gonzalo – doktrínája, miszerint Peru népe még fél-feudális, fél-koloniális viszonyok között szenved; az ellenség: a bürokratikus kapitalizmus; a “falu” forradalmi küldetésének hirdetése; Túpac Amaru indián-mítosz.

Bolívia – 1960-as évek
közepétől a Che Guevara vezette forradalmi kísérlet,
1967 a “forradalmi foyér”-terv kudarca
1968–1969 elszigetelt felkelések
1970-es évek a gerillák gyakorlatilag eltűnnek, csupán néhány kis csoport tűnik fel a ‘90-es évek elején

Motivációs jegyek: forradalmi export fogadóországa, mérhetetlen szegénység, radikális indián népesség, “nemzet nélküli nemzet”, szűkkörű korrumpált uralkodó elit, kábítószerkereskedelem.

Chile – 1964–1970 városi gerillák a keresztény-demokrata kormányzati érában
1973–1990 városi gerillák a katonai diktatúra alatt
1990 visszatérés a demokráciához, a gerillák beszüntetik tevékenységüket

Motivációs jegyek: a városi lakosság magas részaránya (85%), városi nyomor, antikapitalista indulatok ill. eszmeiség, katonai represszió, a Salvador Allende-kurzus eltírása, az USA támogatása a Népi Egység elleni katonai diktatúra és tömeges megtorlás kivitelezéséhez.

Argentína – 1970–1983 városi gerillatevékenység
1976–1983 a kormány fegyveres erőinek háborúja a gerillák és szimpatizánsok ellen, 1976–1977: az argentin tengerészet közel 2000 politikai foglyot élve az Atlanti-óceánba dobta

1992 támadás éri Izrael Buenos Aires-i követségét
1994 támadás az argentin izraelita segélyszervezet ellen

Motivációs jegyek: guevarizmus, a peronizmushoz való visszatérés óhaja, a diktatúra-ellenesség, trockista eszmeiség, a Malvin-szigetekért folytatott háború 1982-ben.

Brazília – 1967–1969 Carlos Marighela vezette forradalmi harc; városi gerillaakciók

Motivációs jegyek: a forradalmi erőszak elve alapján kiváltani a hadsereg erőszakos fellépését, eljutva az általános forradalmi válság szakaszába, a városi és falusi gerillák egyesítése; intenzív népesedés és vad urbanizáció, tömeges nyomor, társadalmi “apartheid”, az őslakosság üldözése, brutalizálása, a hatalom által fogantatosított “konfliktus-megelőző erőszak”, szervezett bűnözés, korrupció.

Haiti – 1957–1986 A Duvalier-diktatúrával szembeni spontán megmozdulások

1986–1990/91 instabil átmenet, véres állampuccs és üldözések, megtorlások; menekültáradat az USA-ba

1991–1994 belső represszió és nemzetközi nyomásgyakorlás; teljeskörű ENSZ-embargo elrendelése: multinacionális haderő felhatalmazása a demokrácia támogatására az ENSZ égisze alatt (1994. szept. 19.).

Motivációs jegyek: “Papa Doc” és “Bébi Doc” önkényuralma, társadalmi szakadék, USA-befolyás, a régi mulatt és az új fekete gazdag elit élősdisége, korrupció, gazdasági csőd.

Amerikai Egyesült Államok /USA/

Az Egyesült Államok ellentmondásos viszonyokat mutat. A kriminalitás lassan minden más fejlett ország mutatói fölé emelkedett. Ugyanakkor a demokrácia és az intézményi stabilitás, a jogállamiság, valamint a szabadság megjelenítője és az első számú hatalom. A '80-as évtized után évente 23–25 ezer erőszak általi halálesetet rögzítenek az USÁ-ban. Ez az erőszak már nem pusztán a hagyományos bűnözéssel magyarázható, megjelent és erősödik az ún. “konfliktuális kriminalitás”, azaz a hétköznapi erőszak megnyilvánulása az amerikai népesség egy részében természetes jelenséggé vált.

Magyarázó tényezők (államoként más-más fokon és formában jelentkező jegyek): a tüzelő fegyverek elterjedése széles körben; egyenlőtlen helyzetű, különféle rasszokat átfogó; nyílt/szabad társadalom; az erőszak-kultusz/a hétköznapi erőszak; az intolerancia növekedése.

A konfliktualitás szerves jelenlétének különös forrása a fegyveres csoportok sokfélesége. A legfontosabbak: “városi gang”-ek: (pl. Los Angeles agglomerációjában: “fehér”, “fekete”, hippy és ázsiai bandák léteznek, kb. 140 ezer főt számlálnak, ugyanitt 8 ezer rendőr áll szolgálatban). A legutóbbi évtized nagyobb városi bandaháborúi: 1965 – Watts, 1967 – Detroit, 1990 – Miami, 1992 – Los Angeles.

Motivációk: csonka családok magas részaránya, munkanélküliség, a társadalmi és közrendvédelem hiányosságai, relatív nyomor léte, drogfogyasztás, paramilitáris csoportok kényszerítései, etnikai ellentétek, rasszizmus.

“*Paramilitáris milíciák*”: A városi bandák ellentétéként szerveződött félkatonai szerveződések, amelyek a bőr színe, az életmód és a vallás szerint csoportosíthatók (“fehér”, “vidéki”, “helyi”, “keresztény” stb.). Még a függetlenségi háború idején

alakultak meg az első "polgári" önvédelmi alakulatok, majd 1791-ben az alkotmány legitímálta ezt az "erőt". ("A jól szervezett milícia a szabad állam számára szükségszerűség.") Napjainkban megéledt a milíciákat övező mítosz, miközben a törvénykezés oldaláról kísérlet történik a jelenség mérséklésére (l. az 1994-es Braddy-féle törvényt).

A leginkább érintett szövetségi államok: Kalifornia, Arizona, Texas, Florida, Colorado, Michigan, Ohio, Washington állam, mintegy 800–900 szervezet, amelyből kb. 300–400 az "igazi" milícia), a fentmaradók inkább laza, hazafias manifesztálók körei, egyletei, köztük neonáci csoportok és a "White Supremacists", azaz a Ku Klux Klan.

Identitáskereső mozgalmak: A '70-es években volt a legerősebb e mozgalmak aktivitása. A legfontosabbak: a porto-ricói independentisták, a chicanók, baloldali szélsőségesek, fekete mozgalmak, iszlámisták.

Az Amerikai Egyesült Államokban terjedő belső erőszak megnyilvánulásai közt a diákok ámokfutó tömeggyilkosságai új fejezetet jelentenek, mint ahogy az Oklahoma City elleni robbantásos támadás (1995. április 19.) is. Clinton elnököt és adminisztrációját ez arra sarkallotta, hogy új törvény alkotásával határozottabban felvegyék a harcot a terrorizmussal szemben. (Az FBI 1000 fős különleges ügynökhálózatot szervezett a személyes szabadság erősítése céljából.)

Kanada

Kanadát sem kerüli el az erőszak és a terrorizmus, holott nemzetközi híréért inkább a toleranciával és a nyugodt növekedéssel együttjáró jóléttel alapozta meg. A legfontosabb feszültségkeltő elem Québec függetlenedési törekvése. Ez a "frankofon sziget" az angolnyelvű óceánban a '60-as évek óta egyre erősebben "támadja" környezetét. Szervezeteik: Rassemblement pour l'indépendance nationale, RIN; Front de liberation du Québec, FLQ. Különösen ez utóbbi hajtott végre támadásokat az "angol" hatalom szimbólumai ellen (katonai helyőrségek, adminisztratív épületek támadása). Közben a legális lehetőségek terén is fokozatos nyomást gyakorolnak a québeci francia ajkúak, igen közel kerültek a választásokon, referendumon megvalósuló győzelemhez.

AFRIKA

A fekete kontinens az erőszakosság szinonimájaként ismert a közvéleményben. Valóságos alapja van ennek a minősítésnek, hiszen az Afrikában kialakított gyarmati rendszerek példátlan erőszakot alkalmaztak (l. ennek szélsőséges eseteit, a rasszista elkülönítésen, a fehér uralom brutális fenntartásán alapuló kolonializmusokat). Fekete-Afrikában a multietnicitás önmagában is az erőszaknak kedvezett (l. a tribalizmus jelenségét). A dekolonizáció processzusa sem úgy ment végbe, hogy az erőszak, a terror mindenütt elkerülhető lett volna. Ellenkezőleg, a kirobbanó polgárháborús színezetű belső harcokba külső állami, nemzetközi közösségi és nem kormányzati (magánjellegű) erők avatkoztak be több esetben (pl. lásd a csádi, a zairei/kongói, a lusofon afrikai válságokat és háborúkat). A nemzet nélküli nemzetállamok egymás közti háborúi hasonlóan visszavezethetők a modernkori gyarmatosításra. Ekként a tradicionális konfliktusokra ráépültek a gyarmati imperializmus során életrehívott, majd a Kelet/Nyugat szembenállásához kapcsolódó erőszak különféle formái, köztük a terroristaakciók. A végzetes belső harcok több esetben az új állami struktúra kapcsán robbantak ki (a lazább

szerkezetű *föderalista*, avagy a centralizált *unitarista* berendezkedés érdekeltjei, a “tradicionalisták” és a “modernisták” csaptak össze).

Afrikában igen erősen politizálódtak az erőszakmegnyilvánulások. Kedvezőtlen fordulatot idézett elő a modern fegyverek széleskörű elterjedése (a fegyverviselés mindennapossá vált). A posztkoloniális államok (új államok) képlékenysége, a vezető elitek korrupciója tág teret enged az etnikai és vallási alapú, valamint gazdasági indíttatású erőszaknak.

Az afrikai önkényuralmak, személyi diktatúrák a hadsereget vetették be minden ellenzéki, illetve konfliktusos helyzetben, de maguk a reguláris erők tagjai is “politizálódtak”. Gyakori volt, hogy katonai puccsokkal kísérleteztek a rivalizáló erők. Érzékelhető zavar kerítette hatalmába az afrikai rezsimeket és a népességet, amikor a szovjetizált blokk eltűnésekor, a hidegháború megszűntével rövid időn belül ismételt “leértékelődött” a fekete kontinens a nemzetközi világ számára. A “konfliktuális logika” felerősödött; palotaforradalmak, szerapatista ellenállás, genocídium, szubjektív erőszakosságok sorozata indult meg (l. Etiópia és Eritrea, Ruanda, Zaire körülményeit a '90-es években). A fegyverrel szerzett politikai hatalom kevésbé jelenti a békés viszonyokhoz való visszatérést, ellenkezőleg, az erőszak eszkalációjához teremt új alapot (az etnikai vérengzések, tisztogatások jelzik ezt az “ördögi kört”).

A kiemelkedő konfliktusok és jellemző esetei és jegyei

Niger – A fegyverek hatalma 1991–1994 között. “Se béke, se háború”.

Motivációs jegyek: a tuareg-válság hatása (megszakított tradicionális életmód, a gyarmatosítás okozta, majd a függetlenséghez kapcsolódó sokkhatás, a modernizáció káros hatásai, Afrika-közi, nemzetközi dimenziók, szomszédos afrikai rezsimek érdekeltsége), a különleges nyomor, a nomád életmód válsága, idegen érdekek érvényesülése: iszlám légiók akciói, hatalmi-etnikai vetélkedés

Mali – A nomád rebellió földje, vérengzések 1991–1994/95 között.

Motivációs jegyek: az ország északi és déli lakossága közötti tradicionális konfliktus: a nomád “fehér” etnikum és a negro-afrikai populáció ellenségeskedései, lázadásai és erőszakosságai, szegénység (a szomszédos államokhoz való viszony, migrációs hullámok)

Mauritánia – A Maghreb-államok kereszteződésében több belső és szomszédos konfliktus érintette: a nyugat-szaharai konfliktus, az algériai válság, a mali tuareg lázadás, az iszlamisták és a negro-afrikaiak összecsapásai, belső összeesküvések, hatalmi harcok. A '70-es évek végétől folyamatos instabilitás, erőszak, nem szűnő szociális feszültség gerjeszti az erőszakot és a terrorista akciókat.

Libéria – Hét év háborúban, erőszakban 1989–1997 között (150–200 ezer halott, százezres menekülthullám). Számos kiváltó okra vezethető vissza az erőszak alkalmazása: a hagyományos tribalizmus, az uralkodó csoportok közötti akut és személyes gyűlölet, az államiság gyenge volta, feldarabolódás, belső tagoltság, a külső hatalmak cinikus “játéka”, a politikai-diplomáciai rendezés lejáratódása. A libériai zavargások különös vonása – miként Sierra Leonében és másutt is – a gyermekkorúak nagy számban való részvétele a fegyveres erőszakosságokban, gyakran az idős korosztály tagjai elleni terror kivitelezői. Szoros kapcsolat a Sierra Leonében és Guineában zajló konfliktusokkal (menekültek, határkérdések, etnikum-közi, tribalista ellenségeskedések, gazdasági

kilátástalanság, a katonai elit önző, brutális hatalomharca, az iszlamisták és más vallási csoportok ütközése).

Nigéria – Afrika egyik kiemelkedő adottságú helyi hatalmában nem szűnnek a belső ellenségeskedések. A szövetségi államot történeti, regionális, vallási, etnikai gyökerű és a modernizációhoz fűződő negatív hatásokból eredő belső ellenállási, elkülönülési, függetlenedési konfliktusok gyengítik. Különösen súlyos válság robbant ki 1967-ben, amikor a keleti régióban egyoldalúan kikiáltották a Biafra Köztársaságot. Három éves véres háborúra került sor (1 millióan veszítették életüket, de a megjósolt népiirtás elmaradt). A vallási konfrontációt súlyosbítja, hogy etnikumokhoz kötődnek és így a multietnicitáshoz kapcsolódó erőszakot felerősítik (l. a jorubák harcát, közöttük az utóbbi évtizedekben az iszlám hódított teret, továbbá mélyítik az államon belüli Észak–Dél konfliktust).

Motivációs jegyek: kb. 250 etnikum, három vallásközösség: növekvő muzulmán vallás, keresztények, tradicionalisták, a vezető elitnek működési hibái, korrupció, a hadseregek juttatott kivételes szerep az egymást követő “köztársaságokban” (1960–1966, 1979–1983).

Ruanda (– **Burundi/Kivu**) – A Nagy-tavak vidékén zajlott a 20. század egyik legvérengzőbb tömeg-erőszakossága 1994 tavaszán és nyarán (több mint félmillió meggyilkolt áldozat és százezres nagyságú menekültáradat). Egyértelműen az “etnicitásban” jelölhetjük meg a tragédia fő motívumát. Viszont a politikai afrikanisztika már feltárta és elemezte a régióban alkalmazott kolonialista politika felelősségét, amelyet különösen a *tuszi–hutu ellentétek* kialakulásával lehet bizonyítani. A gyarmatosítókhoz lojalis, azokat kiszolgáló tuszi (tutsi) populáció a dekolonizáció után is megtartotta szellemi-kulturális és gazdasági primátusát a többségi, főleg falusi hutu társadalomhoz képest. A “tutsitlanítás” a hutuk részéről vontatottan haladt előre az “1959-es hutu forradalom” évétől. A tuszik Ugandába menekültek, ahonnan 1990-ben felfegyverkezve visszatértek, s inváziós erőik (kb. 60 ezer jól felfegyverzett tuszi) a Habyarimana-rezsim megdöntését tűzték ki célul. A hatalom – élvezve Franciaország, Belgium és a szomszédos Zaire támogatását – ún. megelőző erőszakot alkalmazott a tuszik ellen (a kormányzati terror egyúttal a hutu ellenzékre is kiterjedt), s káoszba, genocídiumba csaptak át az események. A gyűlölet-háború még továbbgyűrűzött időben és térben (l. a zairei válságot, az ún. banyamulengék felkelését!).

Kongói Demokratikus Köztársaság / Zaire – Az 1996–97-es váratlan forradalom mögött az USA megváltozott politikája húzódott meg, valamint a bipoláris rend megszűnése.

Afrika hírhedt óriása, “motorja” a függetlenné válás pillanatától az erőszak láncreakcióján ment keresztül, majd a kizárólagos hatalmat gyakorló Mobutu diktatúrájában (1965–1997) intézményesített terrort valósították meg. A Kongó-medence multidimenzionális konfliktus térsége. A volt belga gyarmat (több tartománya) a “geológiai skandalum” földjének számított és kiváltotta a külhatalmak intervencionista politikáját.

A kongói feszültségek forrásai: az EU-val azonos nagyságú terület, de népessége csak a tizede. A természeti-gazdasági adottságok egyenetlenül oszlanak meg. 250 etnikum él együtt, s közöttük állandósult a tribalista vetélkedés, harc (Shaba: lunda–balubakat ellentét, Kivu: őslakosság és ruandai betelepülők konfliktusa stb.), a politikai kultúra és szervezettség alacsony szintű, erős szecesszionista mozgalmak léteznek a “szélső” tartományokban, amelyekre a környező államok “szívóhatása” is hat (l. Katanga, Kivu, Felső-Kongó vidéket, ezek a Nagy Tavak régiójához, Ausztrál-Afrikához és Kelet-Afrikához gravitálnak), beivódott latens bizonytalanság, a

mobutista intézményesített terror, a hadsereg kegyetlenkedései. A személyiségekhez kapcsolódó szervezett ellenzékiek sokasága: lumumbista-antilumumbista, Mobutu-ellenes, Kabila-ellenes új ellenzék, bakongo mozgalom stb.; a tágabb régióban szakadatlanul folyó háborúk (l. Dél-Afrika beavatkozásait és a lusofón afrikai sávban történt súlyos harcokat, terrorcselekményeket).

Csád – Három évtized polgárháborúban: Az északi iszlamizált népesség gerillatevékenysége a központi hatalom ellen (Frolinat), a “déliel” visszavágása (1965–1979). Az észak-dél konfliktus új elemmel társul, a Líbia-pártiak és a Líbia-ellenesek csapnak össze, a szomszédos afrikai hatalmak által támogatva (G. Wedeye-t Líbia, ellenfelét, H. Habrét Franciaország, az USA és Egyiptom segíti) (1979–1987). A Habré-rezsim túlkapásai (politikai ellenzék likvidálása) elleni új és sikeres felkelés (1987–1990). Vezetője az 1987-es harcok híres alakja I. Déby.

Háttér: a csádi társadalom rendkívüli heterogenitása, egyes etnikumok politikai-történeti készíthetősége a lázadásra, az érdekszerkezetek összetettsége, keresztteződése (egyének, családok, klánok, etnikumok, régiók, egyéb érdekszerkezetek, a falusi hagyományos társadalom válsága, az állam képlekenysége, olaj-faktor stb.). *A csádi konfliktus megkülönböztető jegyei:* helyváltató, “vándorló” háború a sivatagban; a harcosok magas fokú katonai képességei, taktikai békemegállapodások, az idegen szereplők (Franciaország, Líbia, Szudán, Nigéria, USA, Izrael) folytonos és aktív beavatkozásai közvetlen és közvetett módon.

Uganda – A hajdani brit gyarmat a függetlenség évtizedei alatt a krónikus instabilitás országaként vált ismertté. Az alapvető probléma itt is az etno-geográfiai megosztottság: a “déliel” és “északiak” közötti antagonizmus. Ez a két blokk eltérő kultúrát jelenít meg. A déliel különféle bantu eredetű népcsoportokat tömörítenek, és a keresztény hitre tértek, a régi monarchiákban szocializálódtak, a szervezett és adminisztratív rendhez szokott populációt alkotnak. Az északiak között különféle nilotikus népcsoportokat találunk, akik animisták vagy a muzulmán hit követői, többségük a gyarmati rendszer idején földrajzilag és “politikailag” marginalizált helyzetű volt. A függetlenségi évtizedeket az északi vezetők – M. Obote, Idi Amin Dada, Tito Okello – brutalitása és terrorja töltötte ki. Az első délielnek, Y. Museweni (1986–) elnöknek sikerült pacifikálnia a terület nagy részét.

Fontosabb lázadások és azok háttere: “Északiak felkelése” a központi hatalom ellen (belső rivalizáció) – 1980-as évek; lázadások az ország nyugati részében 1994 után, szoros kapcsolatban a Mobutu-rezsim válságával; a “déliel” lázadásai, felkelései 1960 óta; muzulmán fundamentalisták expanziója a '90-es évek elejétől.

Szudán – Szudánban erős hagyománya van a rebellis magatartásnak (l. a déliel 17 évig tartó háborúját 1955 és 1972 között Anya Nya vezetésével). A nemzeti egységet több antagonizmus akadályozza: észak-dél konfliktus, az arab kereskedők önállósági törekvései és hagyományai; a “fekete kérdés”, a fekete-afrikai populáció helyzete; a déliel belső rivalizációja. Így a '80-as években belső háború tört ki az iszlám törvények bevezetése (1983) miatt. A déliel támadást indítottak annak eltörlésére és szövetségre törekedtek a szocialista országokkal, a Mengistu-rezsimmel. Nimeri elnök kormánybizottság felállításával válaszolt, de csak nehezen tudta feltartóztatni a felkelők nyomulását.

Fordulatra a '90-es évek fordulóján került sor, amikor a külső és belső körülményekben radikális elmozdulás következett be. (1989-ben az iszlamisták elfoglalták Khartumot, Irán az iszlamisták oldalán beavatkozott, a Mengistu-rezsim összeomlása (1991), a lázadó erők belső viszállyai felerősödtek).

Etiópia/Eritrea – A Mengistu-féle “marxista” rezsimnek 1991-ben gerillamozgalom vetett véget. Az erősen központosított, militarizált, nagy függetlenségi hagyománnyal rendelkező országban a személyi diktatúra és az amharák dominanciája növelte a feszültséget. Az új rezsimben egy kisebbségi etnikum – a tigrék – kezdte meg a kormányzást. A szövetségi berendezkedést és demokráciát hirdető vezetésnek számolnia kellett a különféle ellenzéki csoportok engedetlenségeivel és autonomista, szeparatista harcaival. 1998 májusában Etiópia visszasüllyedt a konfliktusosságba, újabb erőszakhullám indult, a tervezett nemzeti egység megvalósítása nem sikerülhetett.

Háttér: változatlan erejű etnikai eredetű lázadások a központi hatalom ellenében, a “centrifugális” erők szintén támadják az állam központi erőit, a keresztények és muzulmánok közötti feszültségek és ellentétek; spontán ellenállási mozgalmak jelenléte, monarchisták és modernisták antagonizmusa, az iszlamista befolyás erősödése és terjedése, vitatott határ, szomáliak ellenállási erői időről időre aktivizálódnak.

Az eritreai függetlenség több évtizedes gerillaharc eredménye, melyet az Eritreai Felszabadítás Népi Frontjának politikai programja jegyében folytattak a ‘70-es évek óta. A gerillák vezetésének ideológiája menetközben eltávolodott a marxizmustól (1987) és a mérsékelt arab országok, valamint a politikai Nyugat felé fordult a szervezet. Ebben közrejátszott az Etiópiában kialakított ún. szocialista rezsim, valamint a szocialista Algéria válsága. 1993-ig, a függetlenség hivatalos életbeléptetéséig az Etiópiából való kiválásra irányuló harc három szakaszban fejlődött. 1960–1974: a gerillaharc eszközeivel támadó felkelőket az Addis Abeba-i központi hatalom az éheztetés “fegyverével” is sújtotta (30 ezer menekült került Szudánba). 1974–1977: ezekben az években Etiópiában hatalmi harc dült, amit az eritreaiak kihasználtak, részben egybeestek a különféle lázadó erők érdekei, részben az etióp központ sokat gyengült a Szomália elleni háborúban. 1979–1991: az etióp központi hatalom totális háborút hirdetett a “rebellisek ellen”. A Mengistu-rezsim hét offenzívát indított (számíthatott a szovjet logisztikai támogatásra is). A nemzetközi rendszerben a szovjetizált blokkban bekövetkezett változások miatt az eritreai gerilláknak sikerült győztes erőként befejezniük a függetlenségi harcot. (A függetlenséget referendum útján érte el Eritrea.) A ‘90-es fordulattal egyidejűleg az iszlamizáció felerősödött Eritreában is.

Szomália – A sokrétű és kaotikusnak mondható országok csoportjához tartozik “Afrika Szarvában” Szomália, ahol az erőszak szinte folyamatos. (Csak Burmához, Afganisztánhoz vagy Etiópiához hasonlítható a belső viszonyok bonyolultsága.) Klánok és azok “alosztályai”, továbbá különféle családi csoportosulások érdekellentétei alakítják, hívják életre a terrort, az erőszakot. Stratégiai fekvése és szomszédaihoz fűződő kapcsolatai az idegen beavatkozásoknak is tág teret nyit. Sziad Barré szocialista irányultságú uralma (1969–1991) alatt a tribalista szemlélet mély gyökereket vert. 1991 után ez a tribalizmus – klánizmus – súlyos polgárháborúba torkollott. A káosz idején az USA 1992 decemberétől a beavatkozás, erőszak alkalmazása mellett döntött, az ENSZ is megadta ehhez a felhatalmazást (I. az Onusom I. és II. műveleteket). Ezek a kísérletek nem jártak sikerrel. A társadalomnak szinte minden tagja a “harcból él”, harcos. Az állam szerepe hosszú időre megszűnt, s az ország a nemzetközi ellenőrzésen kívül került.

Antagonizmusok a nomádok és letelepültek, a vidékiek és városlakók, az “északiak” és “déliak” között; a S. Barréhez hű és az ellene lázadók, az új milíciák fiataljai és hagyományos klánikus rend hívei között; az iszlamisták és a világiak között. Ellenségeskedés folyik a hadsereg különféle fegyvernemei és helyőrségei között, a számos

milícia között is; a működésképtelen állam három zónája között is konfliktus fejlődik ki: Mogadishu és a déli régió, a “Szarv” kiszögellése, a valamikori Szomáliföld északon. Afrika Szarva ekként szinte vonzotta a külső intervenciók akciókat, törekvéseket.

Dél-Afrika – Afrika déli részén az apartheid-rendszer keretében az *állami erőszak* változatos formáit valósították meg. A “fehérek” féktelen terrorizmusára nem szűnő és nemkülönben sokrétű erőszak volt a válasz (drog- és fegyverkereskedelem, útonállás, taxisháború, farmok és személyek elleni rablótámadások stb). A nemzetközi társadalom által “kirekesztett” rasszista fehér rezsimben csak az afrikaaner közösségen belül, mintegy 130 “*extrémista civil önvédelmi*” szervezet létezett. A rasszizmus élharcosai, aktivistái jelen voltak minden állami és kormányzati intézményben. Szemben velük a “fekete ellenzék” erői, köztük az *afrikai szélsőségesek* (zuluk, pánafrikanisták), továbbá a *radikális iszlamisták*. Az egész világ véres belső leszámolástól tartott, amikor a posztbipoláris körülmények között a diktatórikus rezsim elvesztették mozgásterüket. Dél-Afrikában mégis viszonylagos békés rendszerváltásra került sor, a korábbi súlyos atrocitások és terrorcselekmények után (l. a sowetói vérengzést). Az 1994-es sorsdöntő választáson a *jobboldali fehér szélsőségesek* (Freedom Front) csupán 2,2%-ot értek el, más szélsőségesek pedig megtagadták a választásokon való részvételt. A fehér populációra nehezedő *afrikai nyomás* megfélemlítő hatása “egyengette” a megbékélés útját.

Háttér: az európai és afrikai népesség elkülönítése, az őslakosság brutalizálása, jogainak nagymérvű korlátozása, jogfosztottsága, terrorizálása, rasszista üldözése; az ellenrasszizmus, a kriminalizáció; etnikai töltetű konfliktusok, az afrikaiak kizsákmányolása, a dél-afrikai nyersanyagforrások stratégiai értéke.

Angola – A hidegháború korszakának egyik “legforróbb” konfliktus-övezetének az egykori Portugál-Afrika számított. Angolában a felszabadító harcok kezdetétől (1961) szakadatlan erőszakosságokra került sor, amelyek a fekete kontinens legvéresebb történéseihez mérhető polgárháborúba torkollottak (a '90-es évek elején ENSZ-közlés szerint naponta ezret meghaladó áldozatot követeltek a gyilkos összecsapások). Csak 1994 októbertől következett be érzékelhető megbékélés, de ezt a folyamatot is újabb összetűzések szakították meg (l. az 1998 nyarának harcait). Az erőszakcselekmények szakaszai: 1961–1975: az első polgárháború – az MPLA, FNLA és az UNITA erőinek permanens harcai. 1987–1988: klasszikus háborús szakasz külföldi segítséggel (l. Dél-Afrika, Kuba, USA, SZU és a környező afrikai kormányzatok beavatkozásait!). 1993–: a második polgárháború – az UNITA stratégiai előretörése egy átmeneti békeperiódus után (l. 1988. decemberi New York-i szerződést), kiújuló gerillaharcok. 1998. október: visszatérés a háborúhoz.

Motivációs jegyek: az ország belső geopolitikai megosztottsága észak-déli vonalon 200–250 km-es litorális sáv és a magasan felvő belső területek között; a polarizált és militarizált lakossági csoportok; idegen érdekeltségek és hatalmak beavatkozásai; a nyersanyagkiaknázáshoz fűződő remények (l. az olajtermelési profitokat), multietnicitás, a hármas konfrontáció mellett megjelenő etnikai lázongások (pl. a bakongo elégedetlenség Északon); szeparatista mozgalmak.

Mozambik – A Mozambiki Felszabadítási Front (Frelimo) hosszú függetlenségi harcai után az anyaországi rezsim összeomlásakor elnyeri politikai-jogi függetlenségét az ország (1962/64–1974/75). 1977–1992 között gerillaháború dúlta fel az országot, melyet a Frelimo-ellenes Renamo visel a központi hatalom ellen. Jelentős nemzetközi vonatkozás a Kelet/Nyugat-konfliktualitás, valamint a Frelimo apartheid rezsim-ellenessége. (Kb. egymillió civil áldozat, négy és félmillió országon belüli menekült.) A Frelimo

“kiigazítási” kísérletével, liberalizációval, a Nyugat felé nyitással kísérte meg a konfliktus megállítást (1983–1984).

Háttér: A Frelimo marxista–leninista paradigmaváltása, a hagyományos vezetők és helyi hatalmak marginalizálódása, a paraszti népesség átszervezésének hibái; Dél-Afrika és Dél-Rhodézia beavatkozása a Frelimo-hatalom ellen; a Renamo támogatása; etnikai dimenzió; rosszul végrehajtott választások, amelynek eredményeként a Frelimo “kiesik” a hatalomból; súlyos szociális gondok, krónikus belső bizonytalanság, kriminalizáció, fegyverkereskedelem, parttalan korrupció; a Renamo zimbabwei lázadókkal való kapcsolata.

NYUGAT-ÁZSIA

E kiterjedt területen állandósultak az ellentétek, képlékenyek az államok. Két nagy törésvonal jellemzi e régiót. 1. A *radikális iszlám aktivizmus oldala* (erős afgán jelenléttel súlyosbítottan) Kasmírtól Tadzsikisztánig; a kínai Xinjiangtól Keletre, Irántól Nyugatra, a volt szovjet-ázsiai területek északra. 2. *Szeparatista-autonomista mozgalmak* (kisebbségek követelése) a központi hatalommal szemben (kasmíri, szikh, tamil és más etnikumok).

További meghatározó jegyek: a demográfiai tényező jelentősége az emberi, társadalmi, vallási, nyelvi indítékokon nyugvó konfliktusosságok felerősödésében. Az erőszak alkalmazására indított a vallási terjeszkedés jelensége is (iszlám/hindu, buddhizmus), kapcsolódva a szeparatizmushoz (pl. Kasmírban, Tadzsikisztánban, Sri Lankán). A kereszténység – bár elenyésző arányban van jelen – szintén életre hívott kisebb gerillacsoportokat India észak-keleti részén. Drámai ellentét feszül Pakisztán és India között. Itt található a világ drogkereskedelmének egyik központja (Pakisztán – Afganisztán – Tadzsikisztán/Irán)

Válság és konfliktusgócok Indiában

Kasmír – bonyolult, “kusza” geográfiai viszonyok: indiai, pakisztáni és kínai részek; történeti alapkonfliktus: kisebbségi indiai uralom a többségi muzulmán lakosság felett). A kasmíri konfliktus egyidejűleg “államközi” (India/Pakisztán) és polgárháborús-belső harcot ölel fel (l. az 1989-es Jammu és Kasmír-beli felkelést). Különös befolyással bír az iszlám militarizmus felívelése a térségben (l. az 1979-es iráni fordulatot, az 1989-es afganisztáni mudzsahedin győzelmet a SZU intervenciók hadserege felett). Az erők megosztottságát mélyíti a “nacionalisták” és az “irredentisták” szembenállása; az erőforrások kimerülése, a fegyveres erőszak alkalmazásának perspektívátlan volta, az erőszak és terror új módozatainak terjedése.

Pendjab – India egységére a *szikh terrorizmus* különös fenyegetést jelent. A szikhek területeket követelnek és identitásukat kívánják helyreállítani. Fellépésüket a “szikhizmus” XV. századig visszanyúló külön vallásuk doktrínáira alapozzák: eszerint a szikh azonosság alapján – ez nyelvi, társadalmi és vallási közösséget jelent, azaz egyfajta szikh nacionalizmust – külön közösséget kell megszervezniük (l. az alapító Nanak Dev guru útmutatását). A későbbiekben fektették le az “öt K” követelményét, mint a szikhizmus jelképeit: Kesha (a haját tilos levágniuk), kanga (fésű), kara (vas karperec), kechha (rövid nadrág), kirpan (tőr). (A kirpan viselési engedélyét az indiai alkotmányba foglalták.)

A konfliktualitás szakaszai: 1973–1978: növekvő feszültség Pendjabban; 1978–1984: véres összecsapások, az Akali Dal aktivitása (városi kasztokon belül kialakított “gerilla” sejtek); 1984: szakadás és vérengzés az Akali Dalon belül, az extrémisták átveszik a vezetést. Indira Gandhi meggyilkoltatása. 1985–1989: Pendjabban kiszélesedik

a terror. Az “elnöki központi hatalom” újbóli helyreállítása erő alkalmazásával. (Az áldozatok száma átlépi az évi 2–3 ezer fős határt.)

A konfliktusosság főbb jellemzői: a válság India legfejlődőbb tartományában alakult ki, a szeparatizmus mellett valóságos szikh polgárháború alakult ki, a függetlenségi eszme erősebben áthatja a diaszpórában élő szikheket, mint a pendjabiakat, a központi hatalom “túlreagálása” a szikh kérdésben. A szikh “szent háború” jegyei: különleges katonai szervezethez, növekvő professzionalizmus, a mozgalom belső meghasonlása, tipikus gerilla-hadviselés a reguláris hadsereggel szemben, kiszélesedő akció-terület.

Észak-Kelet India (hét szövetségi állam) – E régióban viszonylag elszigetelten működnek a szeparatizmus erői. Vegyes kultúrájú népek, népcsoportok gyűjtő területe: himalájai, tibeti, nepáli, hindi, bengáli és más népcsoportok egymásmellettiége igen változatos vallási-nyelvi tagoltságban (kb. 300 törzs, többségük tibeti-burmai eredetű; hinduk, buddhisták, muzulmánok, animisták és keresztények). A konfliktusok egyik mozgatórugója a migráció magas szintje. A támadások egy része kapcsolódott a maoizmushoz, illetve a kisebbségi keresztények törekvéseihez (l. a karen és kachin gerillákat Burmában és egyes indiai keresztény közösségek erőszakcselekményeit a térségben). Az indiai központi hatalom stratégiája mérsékelte az idegen erők beavatkozásának mértékét. Neuralgikus pontok: Assam, Nagaland, Manipur, Tripura, Mizoram, Meghalaya, Arunachal Pradesh.

Háttér: szeparatizmus, autonomizmus, nacionalizmus, tribalizmus, kommunitarizmus, az erőszak ritualizációja, az indiai egység és központi hatalom tagadása, identitás-hiány.

Pakisztán – A térség egyik nyughatatlan szövetségi államegyüttese, ahol a geográfiai megosztottság, az éghajlati zónák különbsége, a kulturális sokféleség, a represszív politikai rendszer és a plurális iszlám identitás a kiváltója az erőszakosságoknak. Pakisztán lakossága ún. “katonanemzetet” alkot, a szüntelen erőszak különböző formában jelentkezik: 1. közösségi természetű erőszak (indiai/helyi közösségek); 2. konfesszionális természetű erőszak (szunniták és siiták között); 3. regionalista természetű erőszak (etnikai és szociális, gazdasági stb. csoportok szemben a föderalizmussal és a központi hatalommal).

Afganisztán – Évtizedes instabilitás, belső harcok és külső intervenciók jellemzik Kelet “Lengyelországot” (idézet Marx Károlytól, utalva az ország körüli folytatódó hatalmi harcokra). Válságkorszakok, gerillaharcok: 1970-es évek: a polgárháború kezdete, a monarchia megdöntése Daud vezetésével (1973), kommunista állampuccs Taraki vezetésével (1978), újabb “palotapuccsok” (1979), Babrak Karmal szovjet katonai támogatást kér. A szovjet befolyás ellenében aktivizálódnak az iszlám ellenzékiek. 1979. február – 1989: Szovjet intervenció. Célmeghatározások: védelmi, megelőző lépés az iszlám fundamentalizmus ellen; hosszútávú nemzetközi-regionális támadó stratégia a nemzetközi erőviszonyok átalakítására; szovjet expanzionizmus. A mudzsahedinek győzelme a SZU felett (USA támogatással). 1989. febr. – 1992. ápr.: a szovjet inváziós csapatok kivonása, felerősödő polgárháború (tribalizmus) Nadzsibullah proszovjet rendszere ellen. 1992. ápr. – 1996: etnikumközi harcok, a talibánok mozgalmának térnyerése 1994 őszén, a konfliktus új dimenzióba csap át. A külhatalmak aktivizálódnak (Pakisztán, Irán, Oroszország, Üzbegisztán, Szaúd-Arábia, India, valamint kisebb mértékben EU, USA, Kína, Japán). E változások nyomán az afgán régiók egyesítésének “ígéretével” a talibánok elerik nemzetközi elismertetésüket az ENSZ-ben (1998).

A talibanok új politikai-katonai erőt alkottak, tagjai a Korán magániskoláiból kerültek ki, s az afgán tradicionalista iszlám mozgalomhoz csatlakoznak. Mint a modernista iszlámisták ellenfelei főleg vidéken lépnek fel, mint a vallás “tanulói”.

A szovjet kivonulás után Mohammad Omar mollah iránymutatása alapján az ortodox muzulmán viszonyok helyreállítóiként, a pakisztáni béke és egység harcosaiként tevékenykednek (a fegyveres terror felszámolása, a kereskedelem megindítása, stabilizáció stb.). Átmeneti népszerűségük azonban visszaesik az iszlám obskurantizmus és az “ópiumkultúra” beindítása láttán. A talibanok szövetségre lépnek Osama ben Ladennel, igénybe veszik támogatását, és mozgásteret adnak a terroristaképzési programjához. (A talibanok erőszak-uralma mögött is tagolt csoportok, eltérő irányzatok húzódnak meg: Pakisztán-pártiak és ellenzők; Irán-ellenesek, azaz siita-ellenes csoportok stb.).

Az afgán szindróma fontos eleme az ún. “internacionalista” természetű: felerősödik a paniszlamista forradalom logikája (a ‘70-es években Hekmatyar pastun vezető kapcsolatot tart Peshawarral, irániakkal, líbiaiakkal, szaudiakkal és igénybe veszi a titkosszolgálatok, valamint az önkéntesek segítségét. A ‘90-es évektől “afgán” katonai segítség érkezik Kasmírba, Tadzsisztánba, Azerbajdzsánba, Csecsenföldre, továbbá az arab országokba a dzsihád irányítására, köztük arab veteránok is.

KELET-ÁZSIA

A második világháborút követően a dekolonizáció, illetve a hidegháború jegyében több gerilla és felszabadító háború folyt a térségben.

A kínai-amerikai konfrontáció tükröződött a Kínai Népköztársaság (KNK) megalakulásában, a koreai és az indokínai háborúban (1945–1954: “francia szakasz”, 1964–1975: “amerikai szakasz”). De Vietnam kambodzsai pacifikációs műveletei (1979) és a kínai-vietnami háború (1979–1980) szintén kapcsolódik a hidegháború processzusához. Ezeket a nyílt háborúkat vette körül számos olyan konfliktus, amelyben a Kelet/Nyugat szembenállás és harc jegyei mutathatók ki (l. Burma, Thaiföld, Malajzia, Fülöp-szigetek). A kelet-ázsiai felkelések kiváltó okát a gyarmati rendszerben jelölhetjük meg (l. még a dél-kelet-ázsiai szigetországok, köztük a holland gyarmatok történetét!). Többnyire a kommunista ellenállási és felszabadító mozgalmak teljesítették a függetlenség célkitűzését, nyilvánvaló szövetségi vagy támogató rendszer keretei közt. Az ún. “Arany háromszög” létezése is motiválta az érintett országokat és hatalmakat, hogy az erő alkalmazásához folyamodjanak (l. a Burma keleti sávja, Kína, Laosz és Thaiföld határvidékeinek körzetét).

A fontosabb konfliktus-övezetek

Burma – Az Arany háromszög (az ópiumtermelés) egy részét is magában foglaló országban fél évszázadon át folytak a különféle felkelések és harcok.

1942–1945: a japán megszállás elleni gerillatevékenység (kommunista és brit inspirációjú fegyveres ellenállás)

1948 végétől 1958-ig: folytatódó kommunista felkelés; a karen, môn és rohingja gerillaharc; a Kuomintang-erők beszívárgása, valamint a kisebbségi etnikumok lázadásai fémjelzik ezt az évtizedet.

1958–1975: A Ne Win diktatúrája elleni harcok (kommunista és karen gerillák fegyveres akciói) a vietnami háborúval egyidőben zajlottak, főként az Arany háromszög feletti ellenőrzés megszerzése céljából.

1975–1990: E szakasz a burmai gerillák “fényes korszaka”, minthogy a régióban kedvező külső feltételek jöttek létre (véget ért a vietnami háború, kivonultak az amerikaiak; kialakult a szovjet-kínai ellentét; Vietnam fokozott feladatként kezelte a Hármas Szövetség ügyét, bevonult a népirtó vörös khmer rezsim megdöntésére Kambodzsába). Megélné a szeparatizmus, meggyengült a központi hatalom.

1990–1998: a szovjetizált blokk megszűnésével a központi hatalom az ország elszigeteltségének megszüntetésével, a belső rend helyreállításával rátért a konszolidáció útjára (egyedül a karen gerillák folytatták a harcot). A kommunista mozgalom jelentősen lehanyaglott.

Kambodzsa – A dél-kelet-ázsiai geopolitikai adottságok miatt és az amerikaiak vietnami háborújának eszkalációjával összefüggésben Kambodzsa sorsa összekapcsolódott a vietnami eseményekkel, miként Laoszé is. A kommunista mozgalom befolyása és térnyerése a térség realitása volt.

1970–1978: a Lon Nol-rezsim megdöntése, a köztársaság kikiáltása és a vörös khmerek sikerei (vietnami támogatással 1975 tavaszán bevonulnak Phnom Penh-be). A vörös khmerek tisztogatásainak kezdete, a Pol Pot-rezsim parancsára közel több milliónyi lakost internálnak illetve gyilkolnak meg. A vörös khmer ultranacionalizmus jelszavával fegyveres támadások érik Vietnam határvidékeit, amire Vietnam hosszas kivárás után katonai invázióval válaszolt (1978. dec. 24.), hogy felhasználja a kambodzsai genocídiumot.

A kambodzsai konfliktus szintjei: helyi konfliktus (az USA-barát rezsim megdöntése); regionális konfliktus (Vietnam és az ASEAN-országok, illetve Kína között); nemzetközi konfliktus (a SZU, az USA és KNK közötti rivalizáció; a “relokalizáció” 1989-ben a vietnamiak kivonulásával kezdődik meg).

Laosz – Az indokínai háborúk, valamint a “narkokonfliktusok” egyik szereplője, több és sokszínű felkelés indult az ország területén japán- és franciaellenes, kommunista, neutralista és köztársasági, etnikai és újabban antikommunista mozgalmak következtében.

Az *első háború*: a ‘60-as, ‘70-es években az USA vietnami háborújában a 2. világháborúban Európában ledobott bombák összmennyiségét meghaladó masszív bombázás sújtotta az országot, miközben a CIA közreműködésével kommunistaellenes harcra készítették fel a hegylakó etnikumokat. Ez a “titkos háború” megbukott a Pathet Lao erőivel szemben (1975). Közel 100 ezer áldozat és 250 ezer hegylakó menekült jelezte a ritkán lakott terület lakosainak tragédiáját.

A *“második” háború* (1976–1985): A “kommunista” rendszer kiépítése, a lao népi forradalom első éveiben az USA, Thaiföld és Kína által burkoltan támogatott kommunista-ellenes gerillatámadások és felkelések láncolata tartotta háborús állapotban a lao államot. Az ellenzéki erők a Kelet/Nyugat szembenállásra, valamint a kommunista- és Vietnam-ellenességre alapoztak, de összezsúrták a kínai-párti és Kína-ellenes erők is. Minden esetben fontos szerepet töltek be az etnikumközi ellentétek is. A fegyveres erőszak széles körben terjedt és mindennappossá vált, gyakori volt a banditizmus is, a gazdasági célzatú rabló életmód.

Laosz az ún. Hármas Szövetség tagjaként hozzájárult az egyesített Vietnam biztonságához, s mint ilyen, a Mekong vonalán “ütköző” zónát alkotott Thaiföld felé, ahol a több százézes menekültek tartózkodtak. (Közülük kerültek ki az antikommunista gerillák és a bérgyilkosok. Ez utóbbiak a szocialista országok szakértőire kitézött vérdíjért öltek.) Ismét felszínre került a lao állam szétagoltsága (Észak, Dél és Közép). Az

amerikabarát felkelések főleg délen robbantak ki. Kína az északi határvidék felől kereste a beavatkozás lehetőségeit, mivel a vientiane-i központi hatalom eltávolodott a maoista úttól és szorosra fűzte kapcsolatait a hanoi vezetéssel. Az instabil helyzetű “kis államra” a diaszporából indított ellenzéki akciók is szinte elviselhetetlen terheket róttak.

Vietnam – A harcok és háború földje fél évszázadon át, a francia kolonialista restaurációs erőszak leküzdése után a világ legfejlettebb haderejével szemben kellett felvenniük a harcot az ország északi felén működő kommunista rendszer vezetése alatti reguláris és polgári-önvédelmi erőknek. Háború dúlt az USA-barát déli rezsimmel is. Így a vietnami háború egyidejűleg államok közötti és belső harcokat jelentett. Ilyen körülmények között fokozódott a belső represszió és a kriminalizáció, ezek a háború végétől (1975) mindinkább felerősödtek. Az új, “békés” periódusban kiszélesedett az ellenzékiek köre (a dél-vietnami ellenforradalmi próbálkozások, a “reformisták” csoportjai, a buddhista egyház).

A hanoi vezetés elleni akciók a passzív formáktól egészen a terrorcselekményekig terjedtek. A háborúk alatt megélénkülő etnikai mozgalmakat és gerillákat a kormányerők és a népi milicisták képesek voltak legyőzni, likvidálni. Az ország egyesítését megvalósító kommunista vezetés nagy tekintélynek örvendett és egyben rettegett erőt vonultatott fel, a belső rend fenntartásán túl képes volt Kambodzsa pacifikálására is. A vietnami társadalom a hadigazdálkodásnak és a háborús erőfeszítéseknek alárendelt életmódot és magatartásformát alakított ki, melyben a kollektív és egyéni helytállás és önvédelem természetesen kapcsolódott az erőszak alkalmazásához. A kommunista uralom “észrevétlenül” lépte át azokat a korlátokat – és alkalmazott terrort saját lakossága körében –, amelyek alapvetően sértették a szabadságjogokat, az emberi jogokat. A hanoi vezetés kiigazítási és reformlépései ellenére is megjelent a '90-es évek elején egy kislétszámú ún. “ellenforradalmi, reakcionárius” erő (kb. 1500 fő), mely harcot hirdetett. Az új alternatívákat kereső csoportosulások ereje azonban egyelőre nem számottevő.

Az újkeletű ellenállás motívumai: a pártállami elnyomás, a szociális problémák akuttá válása, a robbanásig feszült tömeges szegénység, gazdasági anarchia, prostitúció, korrupció, a vidéki lakosság elvándorlása, “vad urbanizáció”, közmunkákra kényszerítés, demográfiai nyomás, etnikai és közösségi autonómia-igények, a buddhista vallás szabad érvényesülése.

Kína – A népi (kommunista) Kína 20. századi történetét a belső és külső erők összecsapásai során alkalmazott intenzív, megsemmisítő erőszak alkotja. A KNK megalakulása utáni években 100 ezer fős vagy ezt meghaladó létszámú “bandita hadseregek” terrorizálták az ország lakosságát. A maoista diktatúra stabilizációja során újabb erőszakhullámok söpörtek végig az országon (ezek célpontjai változatosak: a kritikai értelmiség, egyes határvidéki etnikumok, az új generáció egyes rétegei, a másként gondolkodók, a lázadó állampolgárok, stb.). A gondosan és szisztematikusan kiépített represszív rendszer “érinthetetlensége” legutóbb az 1989. tavaszi Tienanmen-téri tüntetés és lázadás vérbefojtásakor lepleződött le. Kínában azonban elszórtan mutatkoznak zavargások (l. a tibeti és a Xinjiang-beli eseményeket).

Az instabilitásra utaló jegyek: a kriminalitás erősödése, a szociális feszültség növekedése (1992–1993-ban a rendbontások 50%-a, kb. 12 ezer “incidens” szociális problémára volt visszavezethető), az ún. ellenkultúra képviselőinek megjelenése, geográfiai és etnikai alapú elégedetlenségek, függetlenedési törekvések, az “össz kínai identitás” megbomlása; az erőszakos kínaiasítás/asszimiláció; az iszlám erősödése (egyelőre 50 millió muzulmán).

Kína megkerülhetetlen válságövezete Tibet. “Nagy Tibet” területén 1950 és 1990 között több mint egymillió tibeti esett áldozatul a “pax sinicá”-nak, a harcok, az éhínség, az üldöztetés következtében. Az eredendően a buddhista inspirációjú passzív ellenállás átcsaphat a teljes függetlenségért folytatandó fegyveres ellenállásba. Egy tibeti háború internacionalizálódása kétségtelenül nagy veszélyforrás.

Fülöp-szigetek – Dél-Kelet-Ázsia legkevésbé ázsiai országában a békétlenség folytatólagos. A kiváltó okok inkább a regionalizmusban, mint vallási különbségekben keresendők, bár ez a tényező sem elhanyagolható (l. a muzulmán mozgalom aktivitását). Emellett a halmozott elmaradottság táplálja az erőszakosságokat (“fél-feudális” zárványok a társadalom nagy részét kitevő paraszti lakosság életviszonyaiban). A Fülöp-szigetek konfliktusosságának különös vonása az állam által gyakorolt lázadás-ellenes katonai erőszak folyamatossága és a kommunista gerillák több évtizedes aktivitása. Ezt a militarizált rezsimit magánmilíciák támogatják. A nemzetközi terrorizmus ázsiai megjelenésének egyik “relé-állomásaként” működött ez az állam. Az információk sajátos összefüggései arra vallanak, hogy az ázsiai térségben előfordult terrorcselekmények nemzetközi szintű terrorizmus láncszemeit alkotják.

- Feltehető, hogy a World Trade Center elleni első támadást Ramzi Ahmed Youssef tervezte.
- Ugyanez a személy állhatott a Fülöp-szigetek Légitársasága Boeing 747 típusú gépe elleni támadás mögött (1994. dec.).
- Az 1995. januárjában a pápa elleni manilai merénylettel kapcsolatba hozták Abu Sayyafot, akinek csoportjához tartozott R.A. Youssef, s akit 1995 elején Pakisztánban tartóztattak le az amerikai hatóságok.
- A Fülöp-szigetek belügyminisztere 1995 májusában nyilvánosság elé tárja, hogy egy iszlamista világszervezet nemzetközi felelősévé *Janjalanit* nevezték ki Abu Nidal helyett. Fülöp-szigeteken éltek más vezetői az iszlamista mozgalmaknak, így Mohammed Jamal Kalifa, aki a mozgalom anyagi forrásainak biztosításával foglalkozott.
- Egyiptomi terrorcsoport hajtotta végre a davaoi katedrális elleni merényletet, feltehetően Abu Sayyál közreműködésével (nem kizárt, hogy a Hamas és más szélsőséges libanoni és szudáni szervezetek támogatásával).
- Líbiában alakították meg azt az iszlám világszövetséget, amely az iszlám megismertetését tűzte zászlajára (székhelye: Szaúd-Arábia). Ez a szervezet Jordániában, Pakisztánban, Szomáliában és Boszniában is nyújtott anyagi és logisztikai-képzési segítséget a muzulmán szélsőségeseknek.

Indonézia – A világ legnagyobb muzulmán állama több mint kétezer szigetet felölelő régió válsággóca. A holland gyarmati rezsím felszámolása, az indonéz nemzeti függetlenség ügye tagolt belpolitikai viszonyokat hozott létre. A “sukarnoizmus” doktrínája (NASAKOM, 1959) hosszú konfrontatív átmenet nyomán teret adott a kommunista párt híveinek. Ezt a hatalmi túlsúlyt a Suharto-féle puccs és az 1960 és 1966 közötti antikommunista üldözés felszámolta (becslés szerint 3,5–4 millió áldozat). Suhartót három évtizedes uralma végén 1998. május 21-én politikai válság közepette mozdítják el elnöki posztjáról. Két modernista párt állt az események mögött, továbbá több nem kormányzati szervezet, a szakszervezetek, az egyetemisták, és más pártok. Az indonéz lakosság viszonyai a '90-es évek közepére elviselhetetlen szintre süllyedtek. Indonéz hagyományként a hadsereg politizáltsága is megmaradt. Az indonéz béke központi kérdése a multietnicitáson (kb. 300 népcsoport) alapuló viszályok mérséklése,

megszüntetése volt. Komoly hatással bírtak az egyházak (muzulmánok, hinduk és keresztények), illetve azok földrajzi megoszlása, elhelyezkedése a szigetek világában. E jegyek alapján a régi módon végrehajtott egyesítési, homogenizációs politikának a posztbipoláris átmenet idején már nem volt realitása (l. Kelet-Timor harcát 1974 óta; Irian Jaya/Nyugat Irián elszakadási küzdelmét a '70-es évektől kezdve).

MAGHREB, KÖZEL-ÉS KÖZÉP-KELET

E régiókban kialakult konfliktusokat gyakran csupán a vallási fanatizmus “termékeként” említik, holott az erőszakcselekmények a történeti fejlődés összetettségéből és antagonizmusaiból kibontakozó logikus események. A 20. század első felében reménykeltő változások kezdődtek az arab országokban. A “pozitív élmény” a nasszerizmus megjelenésével és mozgósító erejével (arab nemzet, arab nacionalizmus) érte el csúcspontját. Az izraeli ellenséggel szemben elszenvedett 1967-es vereség azonban lezárta ezt a korszakot. A nyitott, megoldatlan kérdések (főként a palesztin-ügy) a terrorizmus, a gerillaharc irányába “tolta” a szereplőket, előbb helyi, regionális térben, majd mindinkább a tágabb nemzetközi méretekben is. Az állami terrorizmus is fémjelzi az 1960-as és 1970-es éveket (l. Líbia, Szíria, Irán és más arab államok reményeit). A konfliktualitás elmélyülése kapcsolatban áll az USA által követett stratégiával (l. az Izraelnek nyújtott támogatást, valamint az afganisztáni válsággóchoz való viszonyulását, és a Camp David-i különalkura épített külpolitikai vonalat az arab-kérdés rendezésére vonatkozóan – 1978. szept. 17.).

A *Maghreb* olyan dimenziót jelez, amelyben három egymástól eltérő utat bejáró arab állam (Algéria, Marokkó, Tunézia) tömöríti a régió lakosságának 70%-át. **Marokkó**ban a társadalmi feszültségek mellett a drog szerepe, a monarchia körüli politikai küzdelmek, illetve az iszlám tradicionalizmus és a modernista erők ütközése “biztosította” az erőszak forrását. A határos Nyugat-Szaharában viszont egyértelműen az önrendelkezés megszerzéséért folyomdtek a fegyveres erőszakhoz. Marokkó és a Polisario Front 1975 után kiújuló harcokba bonyolódott, ez utóbbi szocialista irányultságot vett fel, monarchia-ellenessége a függetlenségi célkitűzés “velejárájaként” fejlődött ki. (L. a Sahrani Köztársaság kikiáltását 1976-ban és az elhúzódó konfliktusokat az 1997-es Baker-féle ENSZ-megbízotti rendezési terv – 1997 – kimunkálásáig.)

Algéria a francia ultrákkal vívott gyarmati háborút követően kaotikus fejlődési szakaszokat élt át, ezek közt az FLN harmincéves pártállamisága, szocializmusa sem jelentett kiegyensúlyozott viszonyokat. Sőt, az állampárt gyengülésekor véres erőszakhullám öntötte el az országot (l. az 1990-es évek elején bekövetkezett erőszakosságokat, ezekben becslés szerint 70–80 ezer ember esett áldozatul). A krízishelyzetért felelős erők közt volt az iszlám mozgalom több csoportja és azok fegyveres szervezetei. A válságot az algériai társadalom “frakcionizmusa” tovább növelte.

Tunéziában iszlamista befolyás és erős politikai represszió valósult meg 1957-től, s változások csak az 1987-es állampuccs után kezdődtek, amit az iszlamisták is támogattak (gazdasági liberalizmus, modernizációs lépések).

Líbia, mint a politikai erőszak exportőr állama, s a nemzetközi terrorizmus bázis-országa, az arab egyesülés szélsőséges képviselője játszott szerepet a konfliktuskeltésben 1969-et

követően. A Kadhafi-rezsim célkitűzései világosak voltak: Izrael-ellenesség, USA-ellenesség; az arab forradalmat eláruló arab kormányzatok elleni fellépés, azok destabilizálása, a “világforradalom” jegyében a felszabadító mozgalmak megsegítése. A nemzetközi rendszerben bekövetkezett változások azonban ezt a rezsimit is a nyitásra készítették, sőt az USÁ-val való kapcsolatok normalizálására.

Közel-Keleten **Egyiptomot** az interkonfesszionális feszültségek gyengítik, miután a Camp David-i alkuval felmondta az összarab szolidaritás dogmatikus vállalását. Vele szemben **Izrael**, az alku másik szereplője viszont egyértelműen a konfliktusosságra épített és az erőszak alkalmazásához alakított állam, amelynek a diaszpóra terheit is kénytelenül vállalnia kell. Az izraeli-arab háborúk, a megszállt arab területek és a szomszédos “keményvonalas” arab államok erőszak-válaszai, a palesztin területeken szervezkedő ellenállási – terrorista harcmódot követő – erők, az Izraelen belül létrejött békepártiak által kiváltott szélsőjobboldali reflexek, továbbá a nemzetközi erőter változásai illetve az arabközi konfliktualitás, együttesen egy masszív erőszakgócot eredményezett az izraeli állam megalakulása óta (1948). A konfliktusosság főbb síkjai: palesztin–izraeli, palesztin–arabközi, palesztin–jordániai, palesztin belső konfrontációk. A palesztin ügy különös vonása a “mártíromság” vállalása a terrorcselekmény elkövetésekor.

A világ legneuralgikusabb pontján az USA, mint a Nyugat vezető ereje – a bipolaritás megszűntével pedig mint egyedüli tényleges világhatalom – ambivalens módon viszonyul a konfliktushoz. Különösen bizonytalaná vált a 2001. szeptember 11-i sikeres terrortámadást követően, miközben igen hatásosan szervezte meg a támadással gyanúsított szervezetek elleni katonai csapást Afganisztánban. E lépés egyszerre irányult a “terhessé” vált talibán rezsim ellen és a nemzetközi terrorizmus aktuális központja és arab képviselői ellen. (Izrael O. ben Laden mellett J. Arafatot teszi felelőssé az erőszak eskalációjáért, amit az USA vezetése csak vontatottan fogadott el.) Az USA hosszabb távon viszont már bizonyította, hogy e megfontolásai “taktikai” jellegűek (l. a Golf-háború menetét!). Az iszlám dzsihád olyan harcmódor – a ‘80-as évek óta az erőszakcselekmények izraeli katonai és civil célpontok, célcsoportok ellen folynak –, amelyre pusztán katonai válasszal nem lehet megoldást adni. Ezek az iszlám fegyveres akciók 1994 óta felerősödtek és megadták a lehetőséget az izraeli jobboldali köröknek a háborús eszközök korlátlan bevetésére (l. a 2001. december eleji történéseket, a palesztin “kormányközpont” elleni katonai megsemmisítő csapásokat).

Irak a közel- és közép-keleti “játszmában” – **Irán** mellett – kulcsszerepet játszik. 1980–1988 között az első Golf-háború éppen Irak és Irán között zajlott le. A perzsa és arab ellentétre alapozva, az “iszlámisták” és a “kommunisták” összezsugorítására került sor. A háborúban Szaddam képviselte a “világi” oldalt az iszlám forradalom obskurantizmusával szemben, élvezve az USA támogatását. (Az áldozatok száma több milliót ért el.) A konfliktus “szerves” része volt a mindkét oldalon foganatosított állami terrorizmus. A helyi konfliktus áldozatai kiegészültek a kurdokkal, akik állam nélkül a szomszéd államokban elkülönítetten élnek. Ez magyarázza, hogy a második Golf-háborúban (1991) a kurdok felkelést szerveztek. Hasonlóan a kurdokhoz a siiták is a felkeléssel kísérleteztek (három siita ellenzéki–ellenállási szervezet vette fel a harcot a központi hatalom diktatúrája ellen). A felkelések megbuktak egyfelől a kurdok elleni állami terrorizmus miatt (Törökország, Irak), másfelől az arab tribalista–klánikus megosztottságon (l. a szunniták átpártolását a ‘90-es évek közepén). A Saddam Hussein-féle totális represszió hatására az ellenzékiek megosztottsága állandósult.

EURÓPA

Európa kettőssége és megosztottsága (Kelet és Nyugat) különböző pályára terelte a két régió politikai történetét. Eltérő típusú erőszakcselekményekre került sor. A Nyugat akut konfliktusai közül kiemelkedik az ír kérdés, a baszk, a korzikai és alacsonyabb hatékonysággal a breton vagy katalán autonómia-harcok. Az öreg kontinensen fejlődött ki a modern kapitalizmus elleni ideológia jegyében az olyan szervezett terrorizmus, amely az állam tisztviselőit, a magánszféra kulcsembereit, valamint a közszereplésben kitűnt személyiségek likvidálását hajtotta végre (l. a Vörös Brigádok és a RAF szenttlen gyilkosságsorozatait). Az európai politikai, földrajzi, gazdasági és kulturális dimenziók olyan tág és összetett világot jelentenek, amelyben univerzalizációs érvényű tendenciák keletkeznek és zajlanak (l. a nemzetállamiság, a nemzeti kisebbségek, a civilizációs–kulturális sokféleség, az egyenetlen fejlődés, a geopolitikai, illetve környezeti feltételek eltéréseinek, az államon belüli és az államok közötti konfliktualitás történeti szervesülésének kereteiben kialakult “európaizáció” jelenségét).

Európa legrégebb és legtöbb áldozatot követelő ún. belső konfliktusa az észak-írországi válságviszonyok hatására alakult ki (l. az angol kolonizáció hatását, az írek marginalizálódását, az Egyesült Királyságban kialakuló ír nacionalizmust, a protestánsok politizálódását és felkelését, a brit állami erőszakot, az ír ellenállás katonai feltételeinek megteremtését stb.).

Az **ír kérdés** aktuális magja a háború utáni fiatal katolikus generáció kezdeményezése, hogy a polgári jogok egyenlősége valósuljon meg katolikusok és protestánsok között a tartomány státuszának megváltoztatása nélkül (l. az 1967–1968-as megmozdulásokat). Az első véres összecsapásra 1969-ben Belfastban került sor, s ezt követően napjainkig húzódik az erőszak és terror láncolata, ideértve a brit hadsereg intervencióit is.

Az észak-ír társadalom mintegy apartheid-viszonyok között élt, minthogy közösségei az elkülönítés körülményei között voltak. Elkülönítésüket a relatív szegénység és nyomor, a protestáns fóbia, a “demográfiai kártya” (a katolikus népességszaporulat közel kétszerese a protestáns közösség-belieknek), a meghonosodott erőszak, a terrorcselekmények intézményesülése mélyítette el. Az ír konfliktusban egyaránt megjelent a városi és vidéki gerilla-tevékenység (az IRA időnként az Ír Köztársaság területére is kiterjesztette katonai-terrorista akcióit). Számottevő erőt jelentenek a protestáns paramilitarista egységek, amelyekkel párhuzamosan protestáns politikai “front” is létezik.

Európa nyugati felében a másik akut válságot a **baszk nacionalizmus** “termeli”, s két államot érint (Franciaország, Spanyolország). Az ETA a ‘60-as évektől kezdve fokozta tevékenységét, főleg a francoista Spanyolországban. Alapvetően autonomista-nacionalista, militáns elégedetlenségről van szó, mely a kedvező változások ellenére is (a spanyol demokratizálódás, a hidegháború megszűnése) ismételten brutalizálódott 1996 óta.

Franciaország esetében is rögzíthetünk szecesszionista mozgalmakhoz kapcsolódó erőszakos, terrorista cselekményeket (l. a baszk, a korzikai vagy breton akciókat). Az Action directe terrorszervezet (1979) nem teljesedett ki. Ugyanakkor a francia társadalomnak és államnak az “importált erőszakkal” is szembe kell néznie (a bevándorlók, az intenzív turizmus, a marginális csoportok harca, a drogkereskedelem, a szélsőséges ideológiák megjelenése, Franciaország hatalmi szereplése a nemzetközi politikában stb.)

Európa “igazi” terrorista szervezetei a *Német Szövetségi Köztársaság* és *Olaszország területén* alakították ki bázisaikat. A Vörös Hadsereg Frakció (RAF) harcot hirdetett az NSZK-beli amerikai csapatok jelenléte ellen, valamint a monopolkapitalizmus képviselői, szereplői ellen (l. még a Baader-Meinhof-csoport tevékenységét és felszámolásukat 1972-ben). De működtek más terrorista csoportok is, így a Június 2. Mozgalom, amely az anarchista eszméket követte.

Olaszországban a maffia felelősségi körében elkövetett erőszak mellett szintén szélsőséges terrorizmus létezett. 1980-ban a kommunista igazgatású Bolognában a jobboldali *Fegyveres Forradalmi Rohamosztag* hajtott végre bombamerényletet a civil lakosság ellen (83 halott, 200 sebesült).

Az ún. *Vörös Brigádok* tevékenységüket a “kommunista foglyok” kiszabadításával indokolták a közvélemény előtt (valójában a soraikból letartóztatottak szabadon engedéséért folytattak emberrablásokat, gyilkoltak). A Vörös Brigádok akciói alkalmasak voltak az olasz baloldal, illetve az erős Olasz Kommunista Párt lejáratására. Az Aldo Moro-gyilkosság bizonyította, hogy az olasz politikai életben kialakuló belső kooperáció hívei, mint a Kereszténydemokrata Párt elnöke is, a megbízók érdekeit keresztezték (1978. május 9. – megtalálják Moro miniszterelnök holttestét Rómában). A Vörös Brigádok áldozatai: 428 halott 1969–1988 között. Az európai erőszakcselekmények új jelenségeként a bipoláris rend megszűnésekor a jobboldali terrorizmus aktivizálódott (1992-ben kb. 3 ezer xenofób akcióra került sor az egyesült Németországban).

Motivációs jegyek, a nyugat-európai jelenségek: nacionalista konfliktusok (IRA, ETA), a ‘70-es és ‘80-as évek *baloldali terrorizmusa*, a *jobboldali terrorizmus* és a ‘90-es években történt megélénkülésük (Franciaország, Belgium, Olaszország, Spanyolország és Németország), *új típusú és háttérű terrorizmus* megjelenése (l. a Tokióban elkövetett metró-merényletet az *Aum szekta*, és az Oklahoma City elleni bombamerényletet *szélsőséges milicisták* részéről. Ezekkel összhangban jelent meg a *Nap Templomának Rendje* szekta Európában, a rasszista *Ra Racsoport* Hollandiában, továbbá az *állatvédő extrémisták* Nagy-Britanniában (Animal Liberation Front).

Európa új államaiban, államszövetségek utódállamaiban az újonnan jegyzett kisebbségek, a cigány-helyzet, a relatív elnyomorodás, a gazdasági bünözés, a korrupció terjedése stb. együttesen új konfliktusokat indított el.

A *kelet-közép-európai biztonságot* veszélyeztető kisebbségi-nemzetiségi kérdés összekapcsolódik a határok kérdésével, és az emberi jogok állami szintű megsértésével. (L. a Szovjetunió utódállamaiban kirobbant harcokat, a Balkán-háborúkat, továbbá a viszonylag nyugalmi állapotú országokon belüli diszkriminatív kormányzati uralmi eljárásokat Szlovákiában, Romániában, Szerbiában, Bulgáriában, Macedóniában és másutt.) Oroszország kirívó válsága a csecsen-földi háború, melyben Moszkva hatalmi, presztízs és gazdasági érdekei alapján masszív állami katonai intervenciókat folytat (az afgán válság újabb szakaszában pedig az USA-val egyeztetett módon nemzetközi legitimációra tesz kísérletet, támaszkodva a hidegháborúban kialakult népek önrendelkezési alapelveinek kihirdetésekor hagyott “joghézag” adta lehetőségre).

Az újabb keletű, a posztbipoláris periódusban jelentkező konfliktusok kezelésekor imperatívusként merül fel a regionális és nemzetközi biztonság elsőbbségének követelménye (l. a különféle fegyveres küzdelmek, összecsapások és háborúk eseteit, amelyekben a pacifikáció több esetben az illegalitásba kényszerítette a lázadó, szabadságharcos, avagy terrorista erőket, csupán a “félíg béke, félíg háború” helyzetét teremtvé meg. (Ilyen a kaukázusi szubrégió, az azeri-örmény konfliktus, a moldáv krízis, az ukrán identitás kérdése, a balti államok multietnicitása stb.).

Következtetés: A társadalomtudomány szemszögéből döntően két szoros összefüggést rögzíthetünk az erőszakcselekmények terjedésével kapcsolatban. Ezek: *a konfliktusosság és az erőszak*, valamint *a válság és az erőszak* kölcsönhatásai. Az erőszak “befogadásához” az érintett populáció belső készítésén túl nagyban hozzájárul a nagyhatalmi politika, amely a terrorizmus különféle válfajait taktikai megfontolásokból integrálta célkitűzéseinek megvalósítása érdekében. Az első összefüggés kapcsán az erőszak “eszköz”-jellegére kell felfigyelnünk, míg a második esetben a fennálló rendszer(ek) ún. deficités működéséhez kapcsolódik az erő alkalmazásának gyakorlata. A jelenhez közeledve felerősödött az öncélú terror. Ugyanakkor az univerzalizációs folyamatok keretében – magában a posztbipoláris korszakra való átmenet szakaszában – a kultúrák és identitások válsága, kaotikus “újrarendeződése” felerősödőben van. Így az erőszak, mint olyan, szintén paradigmaváltáson megy keresztül. A jelenség olyan küszöbértékeket ért el, amelynek alapján felmerülhet az a tételezés, hogy az emberiség “civilizációs válságba” jutott, azaz már nem pusztán a nemzetközi társadalom szereplői közötti érdekellentétek áldozatait vagyunk. E ponton nyilvánvalóan túljut az emberiség, viszont meglehetősen tisztázatlanok az “átjutás” konkrét politikai-hatalmi, gazdasági, kulturális és mentális formái és fokozatai. Nyilvánvalóan a világrend változása dominálja életünket, amelyben a tradicionális, “klasszikus” strukturáló jegyekhez az erőszak, s annak különös megnyilvánulása, a terror is, ismételten mint “problémamegoldó” elem társul. Az erőszak visszaszorításához az erőszak alkalmazásához kell folyamodnunk különféle dimenziókban. (L. az állami terrort, a nemzetközi terrorizmust; a nemzetközi közösség által vállalt erőszak alkalmazását, illetve a béketeremtő háborúk bevezetését, a különféle motivációjú tudatos terrorista cselekményeket egészen az egyének, sőt a gyermekkorúak “szerepvállalásáig”.) Végül megjelent az a “szereplő” is (l. média, akciófilmek stb.), mely esetenként szélsőséges és dömping-jellegű tevékenységével az erőszak kultuszát építette fel, amely “szellemi ópiumként” kerül piacra, miként a tradicionális drogáru. A történelemtanítás viszont a kortárs civilizációk bomlási folyamataiban a megmaradáshoz és “erőrekapáshoz” szükséges készségek fejlesztését tekinti átfogó céljának.

IRODALOM

- 20. századi egyetemes történet I-III. köt.* (szerk.: Diószegi István, Harsányi Iván, Németh István), Korona, Bp., 1999
- S. Anderson – S. Sloan*, Historical dictionary of terrorism. Metuchen, Scarecrow Press, 1995
- Les Aspects juridiques du terrorisme international*, ed. by Hague Academy of International Law. Center for Studies and Research. Dordrecht, M. Nijhoff, 1988
- J-M. Balencie – A. de La Grange*, Mondes rebelles : guerres civiles et violences politiques. Paris, Michalon, 1999
- Benkes Mihály*, Az egyesülő Európa. In: Balogh L.-Benkes Mihály: Az európai fejlődés politikai dimenziói, Maecenas, Bp., 1996
- Benkes Mihály*, A dekolonizáció alternatívái, Korona, Bp., 1999
- Benkes Mihály*, Szuperhatalmak kora 1945-1992, Korona Kiadó 2000
- Faragó J.*, Az olasz helyzet : Válság, terrorizmus, alternatívák. Bp., Kossuth Könyvkiadó, 1978
- W. Laqueur*, The age of terrorism. London, Weidenfeld and Nicolson, 1987
- Lukács András*, Bioterror : új háború titkos fegyverekkel. Bp., Sprinter, 2001

- Mészáros S.*, Csecsenöldön : háború, béke. Bp., Tekintet Alapítvány, 1997
- M. Morstein*, A terrorkeresztapa : A terrorizmus, a kábítószer és a fegyverkereskedelem gyilkos kapcsolata. Bp., Gondolat Könyvkiadó, 1991
- A NATO : történet, szervezet, stratégia, bővítés* (szerk.: Valki L.). Bp., Corvina Kiadó Vállalat, 1999
- B. Netanjahu*, Harc a terrorizmus ellen : hogyan lehet legyőzni a nemzetközi terrorizmust? [Pécs], Alexandra Kiadó, 1997
- Un nouveau paradigme de la violence ?* (szerk.: M. Wiewiorka). Paris, L'Harmattan, 1997
- M. N. Shaw*, Nemzetközi jog, Bp., Osiris, 2001